

TARTALOM

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Maticsák Sándor: A hét napjai a számi nyelvekben</i>	3
<i>Tóth Anikó Nikolett: A számi lexikográfia története</i>	13
<i>Gulyás Zoltán: Vlagyiszlav Georgijevics Karelin 85 éves</i>	26
<i>Nagy Katalin: Szabálytalan nekrológ Andrej Tarhanov (1936–2017) halálára</i>	29
<i>Csúcs Sándor: Beszámoló a XIV. Finnugor Írókongresszusról</i>	39
<i>Pusztay János: A finnugor nyelvek oktatásának helyzete Oroszországban</i>	43
<i>Sipos Mária: Énekverseny, művészeti tábor, főzés, foltvarrás, divatbemutató és a többi</i>	48
<i>Fodor István: Őstörténeti „tovább” képzés finnugristáknak</i>	50
<i>Balogh Ildikó: Egy finnugor tanszék történetéhez</i>	53

A címlapon a laestadianus Lars Levi Sunna munkája:
Jukkasjärvi számi templomának orgonáját sámándobot formázó alapra helyezett
Napszimbólum díszíti

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Falk Nóra, Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

Egyes szám ára 250 forint, az éves előfizetési díj 1000 forint. Előfizethető a Reguly Társaságnál. Bankszámlaszám: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

XXII. évfolyam, 3. szám

2017. szeptember

Kedves Olvasóink!

Mostani számunkat Maticsák Sándor és Tóth Anikó Nikolett számi (lapp) tárgyú tanulmányával nyitjuk. Ezek előadásként a „Magyarok a számikutatásban” c. konferencián hangzottak el idén februárban, de technikai okokból csak most kerülnek publikálásra.

V. G. Karelint, Reguly Antal oroszországi népszerűsítőjét köszönti 85. születésnapja alkalmából Gulyás Zoltán. A szerző Reguly térképészeti munkásságának szakértője, aki idén februárban sikeresen védte meg e tárgyú doktori értekezését az ELTÉ-n. Reméljük, hogy az értekezés a közelgő Reguly évfordulóra (2019-ben ünnepeljük születésének 200. évfordulóját.) nyomtatásban is megjelenik.

A nemrég elhunyt A. Tarhanov manysi (vogul) költőről fordítója és legjobb magyar ismerője, Nagy Katalin írt szép megemlékezést. Ezt követi az augusztus végén Tartuban rendezett 14. Finnugor Írókongresszusról készült beszámoló.

Szeretném külön felhívni olvasóink figyelmét Pusztay János cikkére, amelyben az oroszországi finnugor köztársaságok iskoláiban folyó nyelvoktatás kritikus helyzetéről van szó.

Sipos Mária ezúttal a másik tavalyi Finnugor Kulturális Főváros, Iszkaszentgyörgy polgármesterét interjúolta meg.

Fodor István erős kritikát és kategórikus kijelentéseket tartalmazó régészeti-őstörténeti cikkét azzal a megjegyzéssel közöljük, hogy az érintetteknek lapunkban lehetőséget biztosítunk a válaszadásra.

* * *

Gondolom olvasóink is tudják, hogy a finnek az idén, az észtek jövőre ünneplik függetlenségük századik évfordulóját. Mi azzal járulunk hozzá az ünnepléshez, hogy idei decemberi számunkat Finnországnak szenteljük, jövő évi első számunkban pedig az észtek témáknak biztosítunk elsőbbséget. Mindkét számba várjuk olvasóink írásait, műfordításait is.

Fent már utaltam a 2019-ben esedékes Reguly évfordulóra. Ennek előkészületei, vagy inkább tervezése is megkezdődött. Készülőben van egy Reguly Antal életét és munkásságát bemutató monográfia, és több rendezvényen és kiállításon is gondolkozunk. Társaságunk természetesen vállalja a jubileummal kapcsolatos feladatokat és bizonyára a zirci Reguly Antal Múzeum is mindent megtesz a Reguly-év sikere érdekében. Reméljük, hogy a Magyar Tudományos Akadémia sem zárkózik el a részvételtől, hiszen Reguly az Akadémia tagja volt és hagyatékát is az Akadémiai Könyvtár őrzi. Számítunk tovább a hazai és a külföldi finnugor tanszékek szakmai és erkölcsi támogatására is.

* * *

Lapunkban általában nem szoktunk személyi híreket közölni. Most kivételesen eltértem ettől és örömmel említem meg, hogy Maticsák Sándort kinevezték egyetemi tanárnak a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékére. Így megint van aktív, hivatalban lévő finnugrista professzor Magyarországon.

Csúcs Sándor

A hét napjai a számi nyelvekben

Az idő fogalmának meghatározása, az idő mérésének lehetővé tétele az emberiség egyik legősibb igénye. Mezopotámia és Egyiptom sok ezer éve élt népei nagy pontossággal meg tudták határozni az évek és a napok hosszát, s többféleképpen próbálták meg az évet kisebb egységekre, hónapokra osztani. A hétnapos időegység is nagyon régi találmánya az életét megszervezni kívánó, egyfajta életritmus után vágyakozó emberi közösségeknek: csirája már a babiloni korban kialakult, majd a zsidó kultúrában szilárdult meg. Ekkor a hétnek még csak egyetlen napját, a pihenőnapot látták el névvel (ez volt a *šabbath*), a többi nap csak sorszámnevet viselt (a szombati ünnepnapot követő nap volt az „első nap”, ezt követte a „második nap”, és így tovább. Ez a névadási mód Európa nagyon sok nyelvében a mai napig megfigyelhető, így módon nevezi meg a hét napjait például a görög, a portugál, az észtek, vagy éppen a litván, ill. részben a szláv nyelvek.

A csillagászat – és az akkori igényeknek megfelelően ehhez szorosan kapcsolódó csillagjósítás – fejlődésével a hellenisztikus korban összekapcsolták a bolygókat és a napokat: azt tartották, hogy a nap minden órájáért egy bizonyos bolygó felel, s a bonyolult számítás végeredményeképp az adott napot arról a planétáról nevezték el, amelyik az adott nap első órájának volt a „felelőse”. Ily módon viseli az ógörögben például Zeusz főisten nevét a csütörtök, vagy a latinban Venus istenné a péntek. Ezt az ún. asztrológikus-mitologikus rendszert alkalmazták a germánok is: Thór és Frigg emlékét őrzi például az angol *Thursday* és *Friday*, a német *Donnerstag* és *Freitag*, a svéd *torsdag* és *fredag* stb.

A kereszténység elterjedése a napnevek rendszerét is jelentősen befolyásolta. Egyrészt a héber ünnepnap, a szombat helyébe a keresztény vallás a vasárnapot ültette, másrészt pedig kialakultak a vallási típusú nevek, mint például a vasárnapot jelölő „Úr napja”, latinul *dies Dominica* (olasz *domenica*, spanyol *domingo* stb.).

Vannak olyan nevek, amelyek arra utalnak, hogy az adott nap a hét többi napjához képest milyen helyet foglal el. Ilyen például a magyar *hétfő*, azaz a hét feje, kezdete, vagy a hét közepét jelölő német *Mittwoch* és orosz *среда*.

Néhány napnév valamilyen fontos tevékenység idejét jelöli. Ilyen „jeles nap” például a skandináv nyelvekben a szombat neve (pl. svéd *lördag*, dán *lørdag*), ez volt a mosásnak és a mosakodásnak az ideje. Ide tartozik a magyar *vasárnap* is, amely eredetileg a vásár napja volt. (A napnevek típusairól bővebben: MATICSÁK 2006: 29–101.)

A különböző kultúrkörök ütközőzónájának határán lévő számi nyelvek, nyelvváltozatok az elmúlt évszázadokban számos jövevénelemet szippantottak magukba. Az egyes dialektusokra gyakorolt idegen hatás jellege és mértéke a műveltségzavak beszüremkedésében is jól megfigyelhető; az általam vizsgált részegység, a hét napjainak megnevezése a különféle nyelvváltozatokban eltérő idegen modellek hatására alakult ki. A nevek tarkaságában ugyanakkor világosan elkülöníthetők a skandináv jövevényiszavak, az északi kultúrkörök hatására tükörfordítással létrejött elemek, illetőleg az orosz eredetű napnevek csoportja. Az alábbiakban ezeket a kultúrhatásokat próbálom meg feltérképezni, az alábbi számi szótárak anyaga alapján (a déli számítól

földrajzi alapon haladva észak majd kelet felé): **a) déli számi:** HASSELBRINK: *Südlappisches Wörterbuch* (1981–85) [HASS.], BERGSLAND–MATTSON MAGGA: *Sydsamisk-norsk ordbok* (1993) [BM]; **b) umei számi:** SCHLACHTER: *Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå* (1958) [SCHL.]; **c) pitei számi:** WILBUR: *Pite Saami Word List* (2016) [W.]; **d) lulei számi:** GRUNDSTRÖM: *Lulelappisches Wörterbuch* (1946–54) [Gr.]; **e) északi számi:** NIELSEN: *Lapp Dictionary* (1956–62) [N.], LUKKARI: *Sami-suoma satnegirji* (1974) [LUKK.], SAMMALLAHTI: *Saamelais-suomalainen sanakirja* (1989) [SAMM.]; **f) inari számi:** E. ITKONEN: *Inarilappisches Wörterbuch* (1986–91) [E. ITK.]; **g) keleti számi:** GENETZ: *Kuolan lapin murteiden sanakirja* (1891) [GEN.], T. I. ITKONEN: *Koltan- ja kuolan lapin sanakirja* (1958) [T. I. ITK.], KURUCS: *Саамско-рыццкуі словарь* (1985) [KUR.], MOSNIKOFF – SAMMALLAHTI: *Pieni koltansaame-suomi sanakirja* (1988) [MS]. LAGERCRANTZ [LAG.] több nyelvjárást feldolgozó, nagyon bonyolult lejegyzéssel írt művére (1939) csak az adat sorszámával utalok (E. Itkonen adatai ugyancsak sorszámukkal szerepelnek). (A pontos könyvészeti adatokat ld. az irodalomjegyzékben. A szótárakról bővebben ld. TÓTH 2014, 2015.)

Hétfő

a) D maanodakke (HASS. 891), *maanoedahke* (BM 182); **U mǎnnodahka** (SCHL. 93a); **P mánnodak** (W.); **L mǎnnōtahka** (Gr. 495); **É mannōdák** (N. 632), *mánnodat* (SAMM. 283), ld. még LAG. 3773, 4015. Asztrológikus-mitológikus névtípus. A hellenisztikus világképben a hétfő „felelős bolygója” a Hold volt (vö. gör. *ἡμέρα Σελήνης* ’a Hold napja’), ezt vették át a latinok (lat. *diēs Lūnae* > fr. *lundi*, sp. *lunes*, ol. *lunedì*), a kelták (velszli *dydd llun*, breton *dilun*, ír *luan*) és a germánok (ang. *Monday*; holl. *maandag*; ném. *Montag*; dán *mandag*, norv. *mandag*, izl. *mánudagur*, ferői *mánadagur*, sv. *måndag*). A finnbe és a számba ezek a nevek a skandináv nyelvekből kerültek át (vö. fi. *maanantai*, nyj. *maantaki*, *maanantaki*; inkeri-finn *māntaki*) (BL 581; FT 694; KLUGE 486; NIRVI 303a; QVIGSTAD 231; SKES 325; SSA 2: 135).

b) É vuoss(s)-ar'gâ (N. 60, 823), *vuossarga* (LUKK.); **I vuossarga** (E. ITK. 5670); **K vuoss-ark** (GEN. 1781), *viüss-ar'k* (T. I. ITK. 16a, 797a), *eŷcoappk* (KUR. 58), *vuõs'sargg* (MS 144). Ld. még LAG. 227/2. Összetett szó, vö. *vuossa*, *vuostâs* stb. ’első’ (~ fi. *vasta*, SSA 3: 416) + *ar'gâ* stb. ’hétköznap, munkanap’ (~ fi. *arki*, SSA 1: 81). – A névadás mögött az egyik legősibb névtípus, az ún. sorszámelv rejlik. Az európai kultúrkör legrégebbi napnevei a közel-keleti areából származnak, a héber ünnepnap, a *šabbath* utáni első nap a vasárnap volt, így a hétfő eredetileg a ’második nap’ nevet viselte. A kereszténység terjedésével a napnévrendszer is átalakult: a legfontosabb nappá a vasárnap vált, így a hét első napja a hétfő lett. Ezt az újabb szemléletet tükrözi például a lett *pirmdiena*, litván *pirmdienis*, észt *esmaspäev*, inkeri-finn *enzemässärgi*, *enspäivä*. A hasonló típusú számi megnevezés egyaránt lehet a kultúrkörök vándorlásának eredménye, illetőleg önálló névadás is (BUCK 1006–9; KLUGE 486; NIRVI 18b, 29b, 35a, 36b).

c) K niettele-alk ’hétkedzet’ (GEN. 1166, T. I. ITK. 282a). Az orosz eredetű (*неделя* > *niettele*) előtagról lásd a következő pontban írottakat, az *alk* utótag jelentése ’kezdet’ (~ fi. *alku*, SSA 1: 69).

d) K pīñdeļneŷke (T. I. ITK. 369a). Az orosz *понедельник* ’hétfő’ átvétele. Az átadó nyelvben a helyzetviszonyító napnevek közé sorolható, jelentése tulajdonképpen ’vasárnap utáni nap’, vö. blg. *понеделник*, sz-h. *ponedjeljak*, szln. *ponedeljek*, cseh *pondělí*, szlk. *pondelok*, le. *ponedziatek*. – A szláv nyelvek javarésze – héber-görög mintára (vö. héber *šabbath* ’pihen’ > *šabbath* ’szombat, tkp. *pihenőnap* > gör. *σαββάτου ἡμέρα* ’ua.’) – a ’nem csinál’ (*rie d'elo*) szerkezettel nevezi meg a pihenőnapot, amely a keresztény kultúrában a szombatról a vasárnapra tolódott át: ószl. *недѣля*, blg. *неделя*, sz-h. *nedjelja*, szln. *nedelja*, cseh *neděle*, szlk. *nedel'a*, le. *niedziela*, óorosz *недѣля*. E szó több nyelvben (ószláv, bolgár, ukrán, óorosz) kettős jelentésű, a ’vasárnap’ mellett ’hét; Woche’ jelentése is van (ez szintén görög mintát követ, mivel a *σαββάτου* ’szombat’ volt a hét legfontosabb napja, így kaphatta meg e szó a nagyobb egység jelentését is). A mai oroszban a vasárnap nevére a *воскресенье* ’feltámadás’ szót használják, de a hét (*неделя*) és a hétfő neve őrzi a régi megnevezést (VASMER 1953: 231).

Kedd

a) U diisdahka (SCHL. 31a); **P dijsak** (W.); **L tijstahka** (Gr. 1111); **É dīsdāk** (N. 531), *disdat* (SAMM. 114). Ld. még LAG. 7624. A germán nyelvek egyik jellegzetes napnévadási módja az ún. mitológikus megnevezés. A napokért felelős görög-római bolygókat a germánok a megfelelő istenség nevével helyettesítették, így a keddtől *Týr/Tiw/Ziu* hadisten felelt (gör. *ἡμέρα Ἀρεως*, lat. *diēs Martis* > fr. *mardi*, sp. *martes*, ol. *martedì*; ; ír *máirt*, velzsi *dydd mawrth*, breton *dimeurz*), vö. ang. *Tuesday*; ném. *Dienstag*, holl. *dinsdag*; dán *tirsdag*, norv. *tirsdag*, ferői *týsdagur*, sv. *tisdag*. A skandináv nyelvekből került át a finnbe és a számi nyelvváltozatokba (vö. fi. *tiistai*, nyj. *tiistak*, *tiistaki*, *tiistaa*; inkeri-finn *tīstaki*) (BL 940; BUCK 1006–9; KLUGE 132; NIRVI 588a; QVIGSTAD 131; SKES 1293; SSA 3: 292).

b) É mâñeb-ar'gâ (N. 634), *mâñebarga* (LUKK.), *mañebárga* (SAMM. 279); **I majeb-arga** (E. ITK. 2321: 3); **K mājeb ark** (GEN. 1968), *māğeb-ařg* (T. I. ITK. 16a, 240a) < *mâûib*, *majeb*, *mājeb*, *mâñeb*, *māñeb* ’második, következő, utóbbi’ (~ fi. *myö-*, *myöti*, *myöntää*, *myös*; magy. *meg*, *még*, *mög-*, SSA 2: 190), *argg*, *arga*, *ark* stb. ’hétköznap’. A sorszámnev-elv alapján történő régi megnevezés (vö. a hétfő b. pontjában írottakkal) szerint a kedd eredetileg a ’harmadik nap’ nevet viselte, vö. héber *yom šlīni* ’kedd’, gör. *τρίτη σαββάτου* (> újjörög *Τρίτη*), korai latin *tertia sabbatī* (> port. *têrca-feira*), majd később vált a sorban másodikká, vö. or. *вторник*, blg. *вторник*, sz-h. *utorak*, szln. *tõrek*, cseh *útery*, szlk. *utorok*, le. *wtorek*; magy. *kedd*, lett *otrdiena*, litván *antradienis*, észt *teisipäev*, inkeri-finn *tossärgi*, *toissärgi*, *toispäivä* (BUCK 1006–9; NIRVI 18b, 590a).

c) K nuñ^bp-ar'k (T. I. ITK. 287b), *nuñp-qrk* (GEN. 1164), *нълмьноарк* (KUR. 219) < *nuñ^bp*, *nuñp* ’második’. A kolai, koltta és kildini számi nyelvváltozatokba e névadási szemlélet valószínűleg az oroszból kerülhetett át, ld. az előző pontban írottakat (VASMER 1953: 236).

d) K *viofiirnehke* (GEN. 1934), T *вѣднѣнеōkə* (T. I. ИТК. 751b). Az orosz *вѣднѣнеōkə* 'kedd' átvétele. Az átható nyelvben a sorszámnévi eredetű napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'második nap', vö. a b. pontban írottakkal.

Szerda

a) D *gaskavakkaa* (HASS. 573), *gaskе-vahka* (BM 93); U *gasska-vahkoo* (SCHL. 46a), P *gasskavahkko* (W.); L *kaska-vahkkō* (GR. 187); É *gās'kā-vāk'ko* (N. 59, 64, 726), *kāskavāhkkū* (LUKK.), *gaskavahkku* (SAMM. 150); I *koska-okko* (E. ИТК. 1695, 2959). Ld. még LAG. 1981/20). A szóösszetétel ('középső' + 'hét, Woche') a helyzetviszonyító napnevek közé tartozik, ugyanilyen a fi. *keskiviikko* is. Ezek valószínűleg a hasonló szemléletű skandináv megnevezések tükörfordításai, vö. ónorv. *miðvikudagr*, izl. *miðvikudagur*, ferői *miðvikudagur*, norv. *mekedag*, ill. ófn. *mittiwecha* > ném. *Mittwoch*, mindezek a lat. *media hebdomas* szerkezetre vezethetők vissza. – A finn-ségi nyelvekbe nem került át a germán nyelvek mitológikus eredetű megnevezése, vö. ang. *Wednesday*; holl. *woensdag*; dán, norv., sv. *onsdag*, *onsdag*, ferői *ónsdagur*; ezek a napnevek *Odin/Wotan* germán istenség (ónorv. *Óððin*, óang. *Wōden*, ófn. *Wuotan*) nevét őrzik, aki a latin *Mercur*, ill. görög *Hermész* megfelelője (vö. gör. *ἡμέρα Ἐκουῦ*, lat. *diēs Mercuri* > fr. *mercredi*, sp. *miercoles*, ol. *mercoledì*; velszi *dydd mercher*, breton *dimercher*) (BL 681, 687; BUCK 1006–9; KLUGE 483; SKES 186; SSA 1: 349).

b) K *sierit*, *seared* (GEN. 1009), *sēirad* (T. I. ИТК. 482a), *cāpəð* (KUR. 340), *seirad* (MS 107); ld. még LAG. 6215. Az orosz *серада* 'szerda' átvétele. Az átható nyelvben a helyzetviszonyító napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'a hét középső napja': *серада* < ószl. **serda* 'közép' (> mai or. *сепедина*), vö. még blg. *сряда*, sz-h. *srijeda*, szln. *sreda*, cseh *středa*, szlk. *streda*, le. *šroda* (VASMER 1953: 614). – Az inkeri-finnben az orosz eredetű *sereda* mellett él a *kolmaspäivä* 'harmadik nap' megnevezés is (NIRVI 189a, 519b).

Csütörtök

a) D *duärstaa* (HASS. 460); U *duarastahka* (SCHL. 32b); P *duorastak* (W.); L *tuorastahka* (GR. 1266); É *duorâstâk* (N. 595), *tuorastah* (LUKK.), *duorastat* (SAMM. 126); I *turastuh* (E. ИТК. 5173). Ld. még LAG. 8096. Több más naphoz hasonlóan a csütörtök is isten nevet visel a germán nyelvekben, vö. ang. *Thursday*; holl. *donderdag*; ném. *Donnerstag*; dán, norv., sv. *torsdag*; ezek a napnevek *Thor/Donner* germán istenség (ónorv. *Pórr*, ódán *thōr*, ósv. *Pōr*, óang. *Punor*) nevét őrzik, aki a latin *Jupiter*, ill. görög *Zeusz* megfelelője (vö. gör. *ἡμέρα Διός*, lat. *diēs Iovis* > fr. *jeudi*, sp. *jueves*, ol. *giovedì*; velszi *dydd iau*, breton *diziou*). A mai számi és finn (*torstai*, nyj. *torstaki*, *torstaa*, *tuostai*) nevek a skandináv nyelvekből származnak (BL 951; BUCK 1006–1009; KLUGE 138; QVIGSTAD 140; SKES 1357; SSA 3: 331).

b) K *nielj-piejv*, *nielj-piejv* (GEN. 1126), *něll'a^{dt}-pejv* (T. I. ИТК. 277b), *neljpeivv* (MS 71). Sorszámnévi eredetű megnevezés, az előtag a különböző nyelvváltozatokban 'négy'-et, ill. 'negyedik'-et jelent (~ fi. *neljä*, SSA 2: 212). A kolai és kolttai számban

orosz tükörfordítás lehet (< *чөмөпөз*), innen terjedhetett el a finnországi számi lakóterületén is (vö. még inkeri-finn *neljäspäivä*, NIRVI 338b).

c) K *četvierit* (GEN. 748), T *тšě^{dt}tvèrij* (T. I. ИТК. 657b). Az orosz *чөмөпөз* 'csütörtök' átvétele. Az átható nyelvben a sorszámnévi eredetű napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'negyedik nap' (vö. blg. *чөмөпөртөк*, sz-h. *čtvrtek*, szln. *četrtok*, cseh *čtvrtek*, szlk. *štvrtok*, le. *czwartek* (VASMER 1953: 331)).

Péntek

a) U *bierjedahka* (SCHL. 13b); P *bärrjedak* (W.); É *bær'jâdâk* (N. 296), *peärjadah* (LUKK.), *bearjadat* (SAMM. 38). Ld. még LAG. 1092, 4859. A legtöbb germán napnév egy-egy istenség nevét viseli, ily módon nevezik meg a pénteket is, amely *Freyja* (*Fría*, *Frigg*) istennő nevét viseli (~ gör. *ἡμέρα Ἀφροδιτης*, lat. *diēs Veneris* > fr. *vendredi*, ol. *venerdì*, sp. *viernes*; velszi *dydd gwener*, breton *digwener*), vö. ang. *Friday* (óang. *frīgedæg*); holl. *vrijdag*; ném. *Freitag* (ófn. *frīatag*); dán, norv., sv. *fredag*. Skandináv eredetre mennek vissza a finn (*perjantai*, nyj. *perjantaki*, ill. inkeri-finn *perentaki*) megnevezések. A SKES és az SSA szerint a számba e nevek a finnen keresztül jutottak el (BUCK 1006–19; FT 272; KLUGE 217; NIRVI 398b; QVIGSTAD 123; SKES 523; SSA 3: 339).

b) I *västpejvi* (E. ИТК. 5378); K *vašte-pejve* (T. I. ИТК. 723b); ld. még LAG. 8363c. A *väst*, *västü*, *vašte* 'böjt' szóra megy vissza, vö. ónorv. *fastudagr*, izl. *föstudagur* 'péntek'; sv. *fastedag* 'böjti nap'. (A germán előtagra ld. gót *(ga)fastan*, ném. *Fasten*, ang. *fast*, sv. *fasta* (FT 207; KLUGE 186; QVIGSTAD 146). – A böjt más térségekben is szerepet játszik a hét egyes napjainak megnevezésében, vö. bask. *kuru-kün*, mari *kukše-geče*, udm. *кеш-нӱнал*, *кӱс-нӱнал* 'böjti (tkp. száraz) nap = szombat' (BEKE 1011; GOLDEN 1995: 374, MUNKÁCSI 1926: 45; WICHMANN – UOTILA – KORHONEN 103a, 174a).

c) K *piatmehc* (GEN. 1510), *peč'me'is* (T. I. ИТК. 349b), *nēmūehuḥ* (KUR. 255), *piâtmac* (MS 86). Az orosz *пятница* 'péntek' átvétele. Az átható nyelvben a sorszámnévi eredetű napnevek közé tartozik, jelentése tulajdonképpen 'ötödik nap' (vö. blg. *netok*, sz-h. *petak*, szln. *petek*, cseh *pátek*, szlk. *piatok*, le. *piątek* (VASMER 1953: 478)).

Szombat

a) U *lavvodahka* (SCHL. 85b); P *lávvodak* (W.); L *lāvvõtahka* (GR. 407); É *lavvârdâk* (N. 509), *lavvardak* (LUKK.), *lāvvordat* (SAMM. 256); I *lāvvardah* (E. ИТК. 1990). Ld. még LAG. 3311. A skandináv nyelvekben a szombat megnevezése az ún. jeles napok sorába tartozik, eredetileg ez a nap volt a „fürdés napja”, vö. dán, norv. *lørdag*, izl. *laugardagur*, ferői *leygardagur*, *lørdag* 'fürdőnap [tkp. lúgos nap]' (vö. holl. *loog*, ang. *lye*; ném. *Lauge* 'lúg'; az elnevezés háttérében egy régi germán szokás áll: szombat volt a fürdés, és főként a hajmosás napja, a hamuból nyert lúgtól a haj a kívánt vörössárga színt nyerte el, innen erednek a balti finn (finn *lauantai*, nyj. *lauvantaki*, észt *laupäev*, vót *laukopäivä*, inkeri-finn *lavvantaki*, *laukopäivä*) és a számi nevek (BL 569; FT 682; NIRVI 252b; QVIGSTAD 214; SSA 2: 52; SKES 280). A többi germán

nyelv a szombatnak vallási indíttatású (ném. *Samstag*), helyzetviszonyító (ném. *Sonnabend*), vagy pedig asztrologikus alapú (ang. *Saturday*, holl. *zaterdag* < lat. *diēs Saturni*) nevet adott (BUCK 1006–19; KLUGE 623). (Érdekességként jegyzem meg, hogy a 'fürdés napja' szemléletet tükrözi a tatár *munča kiče* 'szombat' is.)

b) K *sūṽet*, *suoṽvet* (GEN. 1046, 1065), *szəveṽ* (T. I. ITK. 536a), *с̣ṽөөдө* (KUR. 329). Ld. még LAG. 7196. Az orosz *суббота* 'szombat' átvétele. MIKKO KORHONEN (1981: 52) véleménye szerint a számiba karjalai közvetítéssel került, több más jövevény-szóhoz hasonlóan. E szó végső soron a héberből származik (*sabbath*), onnan indult el eurázsiai vándorútjára: görög–latin közvetítéssel bekerült a szláv nyelvekbe (vö. blg. *субота*, sz.-h. *subota*, szln. *sobota*, cseh *sobota*, szlk. *sobota*, le. *sobota* < ószl. *sqbota*; a szlávból a magyarba), a germánba (ném. *Samstag* < ófn. *sambaſtag*), a latin révén él az újlatin nyelvekben (sp. *sábado*, ol. *sabato* stb.), s eljutott a kaukázusi térség több különböző nyelvcsaládba tartozó nyelvein (grúz *šabat'i*, örmény *šabat'*, azeri *şənbə*, oszét *sabat*, karaim *šabbatkün*) keresztül a középkori törökségi nyelvekbe (kumán *šabbat kūn*, csagatáj *šembe*), illetőleg a Volga-vidék mai törökségi nyelveibe (tatár *şəmbə*, baskír *šämbi*, csuvas *šamat*, *šumat*), s azokon át a mariba (*šumat-keče*). Ugyan-csak ebbe a körbe tartoznak a közép-ázsiai törökségi nyelvek: üzbég *şənbə*, kazah *sembi*, kirgiz *işembi*, türkmén *şenbe*; valamint oly távoli területek – orosz közvetítéssel keletkezett – napnevei, mint a jakut *subuota* és a sór *subat* (GOLDEN 1995: 369–375; KLUGE 623; VASMER 1953: 37)

Vasárnap

a) L *sāmā-peī'vē* (GR. 1042); É *soḑnābæi've* (N. 512), *sodnapæiivi* (LUKK.), *soma-beaivi* (SAMM. 420). Ld. még LAG. 6758. A hétfő kapcsán már említett asztrologikus névadás szerint a vasárnap a „Nap napja” volt. Ezt a szemléletet tükrözi az ógörög (ἡμέρα Ἡλίου), a latin (*diēs Sōlis*) és a kelta (velsi *dydd sul*, breton *disul*) nyelvek mellett a germán is: ang. *Sunday*; holl. *zondag*; ném. *Sonntag*; dán, norv. *søndag*, izl. *sunnudagur*, ferői *sunnudagur*, sv. *söndag*. A számi napnévnek – a többi nap megnevezésétől eltérő módon – csak az előtagja vezethető vissza skandináv eredetre, az utótag a számi *bæi've*, *beaivi* stb. 'nap' szó. A skandinávból e név átkerült a finnbe is: *sunnuntai*, nyj. *sunnuntaki*, *suntak*, *suntai*; inkeri-finn *suntaki* (BL 905; KLUGE 717; NIRVI 550b; QVIGSTAD 310; SKES 1108; SSA 3: 213).

b) D *bissieh* (HASS. 336); U *bisse*, *bissè-bäivee* (SCHL. 4a, 16a); I *pase* (E. ITK. 3092); K *paṣṣe-piejve*, *paṣṣ-piejv* (GEN. 1548), *päṣṣ-pejv* (T. I. ITK. 344a); ld. még LAG. 152, 4696/1, 4. Kiindulópontja a *bissè* stb. 'szent' (~ fi., karj., vepsze, vót *pühü*, észt *püha*, lív *pivā* < ?germ. **wīxa*, SSA 2: 448). Ebből: karj. *pyhäpävvy*, vepsze *pyhäpäiv*, észt *pühapäev*, lív *pivāpäva* 'szent nap' = vasárnap'. Ld. még lett *svētdiena* 'ua.' – A vasárnap neve az eurázsiai kultúrkör számos nyelvében vallási indíttatású: gör. *κυριακή ἡμέρα*, lat. *diēs Dominica* (> fr. *dimanche*, ol. *domenica*, sp. *domingo*, port. *domingo*), ír *domhnach* 'az Úr napja' (BUCK 1006–9; KLUGE 717; NIRVI 447a).

c) U *äilēhka* (SCHL. 4a, 16a); P *äjlek* (W.); L *ai'lēk(is)-pèivē* (GR. 407); ld. még LAG. 152. Jelentése: 'szent (nap)'. Az előtag germán eredetű, vö. ang. *holy* (óang. *hālig*);

holl. *heilig*; ném. *heilig*; dán, norv. *hellig*, izl. *heilagur*, ferői *heilagur*, sv. *helig*), a számiba a skandináv nyelvekből kerülhetett (BL 362; FT 396; QVIGSTAD 85).

d) K *vassēñie* (T. I. ITK. 723b). Az orosz *воскресенье* 'vasárnap' átvétele. Az átadó nyelvben a vallási eredetű napnevek közé sorolható, jelentése 'feltámadás', amely eredetileg 'a feltámadás napja, húsvétvasárnap' jelentésű lehetett (VASMER 1953: 231).

A napnevek kialakulásának kezdeti fázisában – több nyelv, több kultúrkör napneveinek vizsgálata alapján – elsőként a hét ünnepnapját nevezik meg, a különféle vallásokhoz igazodva ez a jeles nap a zsidóknál a szombat, a keresztényeknél a vasárnap, míg a muzulmánoknál a péntek.¹

A finnségi nyelvekben a hét ünnepnapja a vasárnap volt, ezt a 'szent nap' névvel illették. A neves finn néprajztudós, KUSTAA VILKUNA (1958: 185–189; 1981: 355–358) szerint a finn (és hasonlóan a finnségi nyelvek) *pyhä* 'szent' szavának eredeti jelentése 'veszélyes nap; bizonyos viselkedési módot megkövetelő nap' volt, ezzel szemben állt az *arki*, melynek egykori jelentése 'kötetlen, szabályoktól mentes, böjt és tilalmak nélküli időszak' lehetett. E szó a germán *argīn*, ósk. *argi*, *argī* szóra megy vissza (eredeti jelentéséhez vö. ónorv. *ergi* 'féktelen, erkölcstelen viselkedés, szégyentelenség, bujaság', ósk. *argia* 'boszorkányság gyakorlása, erkölcstelen viselkedés', izl. *ergi* 'rosszkedv, harag, düh', sv. nyj. *arg(a)* 'gonosz, ördög' (SSA 1: 81).

Az *arki* később jelentésváltozáson ment keresztül, a mai balti finn nyelvekben és a számiban 'hétköznap'-ot jelent. A vasárnapot tekintve kiindulópontnak, a hétfő az 'első-nap' (*vuossarga*, *vuössargg* stb.), a kedd pedig a 'második nap, következő nap' (*nuõḃp-aṛḃk*, ill. *määibargg*, *māñhebarga* stb.) nevet kapta a számi nyelvváltozatokban. E szemlélet szerint a következő nap a 'hét közepe' (*gaskavahkku*, *kāskavāhḃku* stb.), a csütörtök pedig a 'negyedik nap' (*neljpeiv* stb.). Ennyit tekinthetünk tehát belső neveknek a számiban. Maga a névrendszer, a névadási szemlélet a skandináv–balti–észak-orosz area hatását mutatja, de a rendszer elemei számi, ill. korai közfinn eredetűek, vö. fi. *pyhä*, *vasta*, *myö-*, *keski-*, *neljä*, *arki*, *päivä*.

Ezek mellett nyugatról–délnyugatról skandináv, keletről pedig orosz hatás érte a számit. A skandináv eredetű, javarészt az asztrologikus-mitologikus névadási típus képviselő nevek² elsősorban a déli, umei, pitei, lulei és az északi nyelvváltozatokban élnek (ez földrajzi helyzetükből adódóan természetes). Az északi a skandináv dominancia mellett néhányszor orosz (karjalai) mintára alkotta meg neveit (*vuossarga*

¹ A kultúráváltásnak a napnévrendszerre gyakorolt hatását jól érzékelteti a Volga-vidéki nyelvek példája. A térség uralkodó vallása sokáig az iszlám volt, amelyet a volgai bolgárok a 10. században vettek fel. Az iszlám kultúrában a hét ünnepnapja péntekre esett, ez a nap volt a kiindulópontja több napnév megalkotásának: csuv. *kēšən-erni-kun*, tat. *kiči ama kön*, bask. *ksi-ama*, udm. *pokři-aria*, mari *izaria*, mdM *kšadna* 'kis-péntek = csütörtök'; csuv. *erñe-kas*, miser *atna-kič* 'péntek előtti este = csütörtök'; tat. *an-artō*, udm. *aria-ber* 'péntek utáni nap = szombat'. A kereszténység felvételével az ünnepnapok rendje is megváltozott, a vasárnap lépett elő ünneppé, s egyúttal a napnévrendszer kiindulópontjává vált: udm. *džautš-aria-ber-njnal* 'az ünnepnap (vasárnap) utáni nap = hétfő'. A kultúrkörök hatását tükrözik a népvétet tartalmazó napnevek is. A 'udmurt-péntek' és 'tatár-péntek' = péntek (udm. *udmurt arĩa*; tat. *tatar-atnase*, udm. *biger-aria-njnal*) megnevezéssel a térség szinte minden nyelvében szemben áll az 'orosz-péntek' = vasárnap (csuv. *vürəz-ariñ-gun*, tat. *urəš-atnəsə-kün*, bask. *urus-atna-kün*, udm. *džautš-aria*, mari *ruš-aria*). (A kérdésről bővebben: MATICSÁK 2003.)

'első nap', *maŋnebárga* 'második nap'). Az inari vegyes képet ad, míg a keleti napnevek orosz eredetűek, ill. orosz tükörfordítások.

A többféle kulturális és nyelvi hatás eredményeképp a mai számi nyelvváltozatok napnevei rendkívül tarka képet mutatnak,³ a névrendszerek akár egy dialektuson belül is keveredhetnek.

Irodalom

- BEKE ÖDÖN 1997–2001: Mari nyelvjárási szótár (Tscheremissisches Dialektwörterbuch). Unter Mitarbeit von Zsófia M. Velenyák und József Erdődi. Neu redigiert von Gábor Bereczki. Bearbeitet von Margarita Kuznecova. Herausgegeben von János Pusztay. Bibliotheca Ceremissica. Tomus IV/1–9. Szombathely.
- BERGSLAND, KNUT – MATSSON MAGGA, LAJLA 1993: Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja. Sydsamisk–norsk ordbok. Idut, Oslo. [= BM]
- BJORVAND, HARALD – LINDEMAN, FREDRIK OTTO 2000: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Novus forlag, Oslo. [= BL]
- BRØNDSTED, JOHANNES 1983: A vikingek. Corvina Kiadó, Budapest.
- BUCK, CARL 1954: A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. Chicago.
- FALK, HJALMAR – TORP, ALF 1991: Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog. Bjørn Ringstrøms Antikvariat, Oslo. (A szótár eredeti, német nyelvű kiadása: Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1910.) [= FT]
- GENETZ, ARVID 1891: Wörterbuch der Kola-lappischen Dialekte nebst Sprachproben. Kuollan Lapin murteiden sanakirja ynnä kielennäyteitä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. [= GEN.]
- GOLDEN, PETER B. 1995: Days of the Week in Turkic: Notes on the Cumano-Qipčaq Pattern. In: Acta Orientalia Hungaricae 48: 363–375.
- GRUNDSTRÖM, HARALD 1946–1954: Lulelappisches Wörterbuch I–IV. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinderns und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Series C: 1. A–B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala – Einar Munksgaard, København. [= GR.]

² Ld. még fi. *maanantai*, *tiistai*, (*keskiviikko*), *torstai*, *perjantai*, *lauantai*, *sunnuntai*. A skandináv (ósvéd) *-dagh(e)r* elemet a finn *-taki* formában vehette át, ennek fokváltakozásos alakja *-tayi* lett, majd ebből jött létre a *-tai*. A nyelvjárásokban ma is élnek a *-tak*, *-taki*, *-takki* (pl. *maantak*, *maanantaki*) formák.

³ Ez persze nem egyedi jelenség, vö. például a magyar napneveket (ahol a *hétfő* és *kedd* szláv tükörfordítás, a *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* szláv jövevényszó, a *vasárnap* pedig első keletkezési név) vagy az izlandit, ahol a vasárnap (*sunnudagur*) és a hétfő (*mánudagur*) bolygók nevét viseli, a *kedd* (*Þriðjudagur*) és a csütörtök (*fimmtudagur*) sorszámnev (harmadik és ötödik), a *szerda* (*miðvikudagur*) a hét középet jelzi, a *péntek* a bójt napja (*föstudagur*), a *szombat* pedig a mosásé (*laugardagur*).

- HASSELBRINK, GUSTAV 1981–85: Südlappisches Wörterbuch I–III. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Series C: 4. A–B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala. [= HASS.]
- ITKONEN, ERKKI 1986–91: Inarilappisches Wörterbuch I–IV. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. LSFU XX, 1–4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. [= E. ITK.]
- ITKONEN, T. I. 1958: Koltan- ja kuolanlapin sanakirja. Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen I–II. LSFU XV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. [= T. I. ITK.]
- KLUGE, FRIEDRICH 1967: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage. Bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KURUCS et al. 1985: P. Д. Куруч (гл. ред.) – Н. Е. Афанасьева – Е. М. Мечкина – А. А. Антонова – Л. Д. Яковлев – Б. А. Глухов, Саамско–русский словарь. Сәмь–рүшши соагкнэхкъ. Русский язык, Москва. [= KUR.]
- LAGERCRANTZ, ELIEL 1939: Lappischer Wortschatz I–II. LSFU VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. [= LAG.]
- LUKKARI, PEKKA 1974: Sami–suoma satnegirji. Lapin Sivistysseuran julkaisuja 34. Helsinki. [= LUKK.]
- MATICSÁK SÁNDOR 2003: A napok megnevezése a votjában. In: Permistica et Uralica – Ünnepi könyv Csúcs Sándor tiszteletére. Fennougrica Pázmániensia 1: 166–175. Piliscsaba.
- MATICSÁK SÁNDOR 2006: Vándorló napok. A hét napjainak megnevezése az európai nyelvekben. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MOSNIKOFF, JOUNI – SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: U'cc sääm–lää'd sää'nnke'árjaž. Pieni koltansaame–suomi sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Vantaa. [= MS]
- MUNKÁCSI, BERNÁT 1926: Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Volga-Uralgebietes. Körösi Csoma-Archívum 1926/1–2: 42–64.
- NIELSEN, KONRAD – NESHEIM, ASBJØRN 1956–1962: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino. Lapp dictionary based on the dialects of Polmak, Karasjok and Kautokeino. IV. Systematisk del. Systematic part (1956), V. Supplement (1962). Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B 17, 4–5. H. Aschehoug, Oslo. [= N.]
- NIRVI, RUBEN ERIK 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. LSFU XVIII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- QVIGSTAD, JUST KNUD 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandling 1. Christiania.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka. [= SAMM.]
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie. LSFU XIV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. [= SCHL.]

- SKES = TOIVONEN, Y. H. – ITKONEN, ERKKI – JOKI, AULIS J. – PELTOLA, REINO 1955–1981: Suomen kielen etymologinen sanakirja. I. A–Kn (1955), II. Ko–Pa (1958), III. Pa–Ro (1962), IV. Ro–Te (1969), V. Te–Va (1975), VI. Va–Ö (1978), VII. Sanahakemisto. Koostaneet: Satu Tanner – Marita Cronstedt (1981). LSFU XII, 1–7. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA 1992–2000: Suomen sanojen alkuperä. I. A–K (1992), II. L–P (1995), III. R–Ö (2000). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- TÓTH ANIKÓ NIKOLETT 2014: A lapp szótárak. In: Maticsák Sándor (szerk.) – Tóth Anikó Nikolett – Petteri Laihonon, Rokon nyelvek szótárai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014. 131–158.
- TÓTH ANIKÓ NIKOLETT 2015: A számi lexikográfia története. Nyelvtudományi Közlemények 111: 153–186.
- VASMER, MAX 1953: Russisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.
- VILKUNA, KUSTAA 1958: A hét és napjai. Ethnographia 69: 185–206.
- VILKUNA, KUSTAA 1981: Vuotuinen ajantieto. Otava, Helsinki.
- WICHMANN, YRJÖ – UOTILA, T. E. – KORHONEN, MIKKO 1987: Wotjakischer Wortschatz. LSFU XXI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- WILBUR, JOSHUA 2016: Pite Saami Word List. <http://saami.uni-freiburg.de/psdp/ordbok/home.php> [= W.]

Rövidítések

ang.	angol	norv.	norvég
bask.	baskír	óang.	óangol
blg.	bolgár	ófn.	ófelnémet
csuv.	csuvas	ol.	olasz
fi.	finn	ónorv.	ónorvég
		.	
fr.	francia	or.	orosz
gör.	görög	ósk.	óskandináv
holl.	holland	ószl.	ószláv
izl.	izlandi	sp.	spanyol
karj.	karjalai	sv.	svéd
lat.	latin	sz-h.	szerb-horvát
le.	lengyel	szlk.	szlovák
magy.	magyar	szln.	szlovén
mdM	moksa-mordvin	tat.	tatár
ném.	német	udm.	udmurt

Maticsák Sándor

*

A számi lexikográfia története

A számi nyelv kutatásával elsősorban svéd, norvég és finn nyelvészek foglalkoztak. A magyarok közül csak HALÁSZ IGNÁC XIX. századi szótárait és LAKÓ GYÖRGY kresztomátiájának szójegyzékét említhetjük, míg a többi nemzet tudósai összesen több mint száz művet tettek le az asztalra.

1. A számi lexikológia kezdetei: XVIII–XIX. századi szótárak

Az ekkoriban megjelent szótárak kezdetben kizárólag lelkészek és misszionáriusok munkái, az első, nyelvész által készült szótárra 1887-ig kellett várni, s ezt követően is kerültek ki egyházi személyek közül számi lexikográfusok. Az első kiadványok célja főként a vallásos oktatás és a hittérítés elősegítése volt.

Az egyes nyelvterületek kutatottsága eltérő. Míg kezdetben az érdeklődés svéd, majd norvég részről a délebbi (a déli, az umei és a pitei) nyelvterületeket érintette (az első déli számi szótár már 1738-ban megjelent), addig a XVIII. század közepétől sokáig az északi számi került előtérbe (az első északi számi szótár 1769-ben látott napvilágot). Az első lulei szótárra azonban egészen 1890-ig kellett várni, míg a keleti területeken (feltehetően kildini és kolta gyűjtés alapján) GENETZ állította össze az első szótárt, 1891-ben. Inari számi anyagot ebben az időszakban még nem publikáltak.

1.1. Déli, umei, pitei számi szótárak

Az első, nyomtatásban megjelent svéd–számi szótár (*Dictionarium sueco-lapponicum*. Holmia [Stockholm], 1738)⁴ összeállítója PER FJELLSTRÖM (1697–1764) lyckselei tanító és esperes volt, akinek a számi nyelvet érintő munkássága fordításokkal, vallásos szövegek számi nyelvű kiadásával kezdődött. 1737-ben pitei és lulei területeken járt, de megjelent munkáinak alapja leginkább az umei dialektus, amelyet gyerekként sajátított el Arjeplogban. Ez a nyelvváltozat lett az alapja az általa létrehozott irodalmi nyelvnek, amelyet többszöri átdolgozás után (1743, 1744) végül a XIX. század negyvenes éveiiig ún. számi könnynyelvként használtak, de irodalmi nyelvként még további másfél évszázadon át dominált. Neki köszönhetjük az első számi nyelvtant is (*Grammatica lapponica*, 1738). Művében dialektológiai kérdésekkel is foglalkozott (elsőként vett figyelembe hangtani, alaktani és szemantikai különbségeket az egyes számi nyelvváltozatok leírásakor). Két nyelvjárást különített el, a dialecticus australiort és borealiort, azaz az umeit és a piteit. Szótárának anyaga is e két dialektuson alapult. Munkája fontos kiindulópontja volt a déli számi lexikográfiának.

A korszak legkiemelkedőbb opusza ERIK LINDAHL (1717–1793) és JOHAN ÖHRLING (1718–1778) számi–latin–svéd szótára (*Lexicon lapponicum, cum interpretatione vo-*

⁴ Az egyes szótárak pontos könyvészeti adatait ld. Tóth Anikó: A lapp szótárak. In: Maticsák Sándor – Tóth Anikó Nikolett – Petteri Laihonon, Rokon nyelvek szótárai. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014. 131–158.

cabulorum sveco-latina et indice svecano-lapponico, auctum grammatica lapponica. Holmia, 1780). Ennek bázisa a számi beszélők déli területe, de nem tisztán egy nyelvjárás, sőt, tartalmazza FJELLSTRÖM umei és pitei gyűjtését is. Összességében a Jokkmok, Arjeplog és Lycksele közötti terület szókincsének leírására tettek kísérletet. A szerzők egyszerűsített hangjelölést használtak, amely megkönnyíti ugyan a szótár használatát, azonban a nyelvjárások közötti különbségeket összemossa (ráadásul a szavak nyelvjárasi hovatartozása sincs jelölve).

HALÁSZ IGNÁC (1855–1901) BUDENZ tanítványaként a XIX. század nyolcvanas–kilencvenes éveiben három tanulmányutat tett a svédországi számi földjén. Az első, 1884-ben megjelent munkája, a *Svéd-lapp szótár a Lule- és Pite-lappmarki szövegekhez* (NyK 19: 329–464) háromnyelvű opusz, a számi címszavak után magyar és német jelentéseket közöl. Az adatok egyszerűsített átírással vannak lejegyezve (ez kiváltotta a neves svéd lappológus, K. B. WIKLUND bírálatát). Ezt követte 1891-ben a *Déli-lapp szótár*, amely elsősorban saját gyűjtésén, korábban közölt szövegein alapult. A több mint 250 oldalas szótár a budapesti Ugor Füzetek 10. számaként jelent meg. 1896-ban látott napvilágot HALÁSZ másik jelentős munkája, a *Pitei lappmarki szótár és nyelvtan. Rövid karesuandói szójegyzékkel.* A közel 200 oldalas szójegyzéket – mely felépítésében szinte teljesen megegyezik a déli számi szótár elveivel – 40 oldalnyi nyelvtani rész előzi meg.

Az 1800-as évek végén és az 1900-as évek első felében több alkalommal is jártak umei nyelvterületen nyelvészek (AXEL CALLEBERG, NILS MOOSBER, TRYGGVE SKÖLD és KARL BERNHARD WIKLUND). Jegyzeteik, céduláik és szógyűjteményeik sajnos máig kiadatlanok, de elérhetőek az Uppsalai Egyetem archívumában.

1.2. Lulei számi szótár

Az első lulei szövegek az 1740-es évektől jelentek meg. Sokáig kellett várni azonban az első szótár kiadásáig, bár kéziratok munkák már a XVIII. században keletkeztek, köztük a norvég C. F. HAGERUP norvég misszionárius nyelvtana és szójegyzéke. Az első, nyomtatásban is megjelent mű KARL BERNHARD WIKLUND (1868–1934) munkája (*Lule-lappisches Wörterbuch.* Helsinki, 1890). Értékét jelzi, hogy az elmúlt száz évben többször is újra kiadták, legutóbb 2013-ban. Ez a közel 8000 szavas, 187 oldalas szótár négy alnyelvjárásból (déli, északi, ill. Jokkmok és Gällivare területek) tevődik össze. Anyagát később GRUNDSTRÖM teljes egészében beolvasztotta nagyszótárába, de önmagában is használható a mai napig.

1.3. Északi számi szótárak

A norvég származású KNUD LEEM (1697–1774) korának egyik legjelentősebb tudósa, az északi számi irodalmi nyelv megalkotója. Mindössze 18 éves volt, mikor elvégezte teológiai tanulmányait a koppenhágai egyetemen, és tanulmányozni kezdte a számi nyelvet. Háromnyelvű, számi–dán–latin szótárában (*Lexicon Lapponicum bipartitum. Pars prima lapponico-danico-latina.* Nidarosia [Trondheim], 1768) a Porsanger-fjord környéki nyelvjárást dolgozta fel. A kötet párja, a dán–latin–számi szótár (*Pars*

secunda danico-latina-lapponica. Havnia [Koppenhága], 1781), csak halála után jelent meg (gondozója GERHARD SANDBERG), a késlekedés oka részben az 1769-es Vénusz-átvonulás volt. A ritka természeti jelenségnek köszönhetően került SAJNOVIC JÁNOS kapcsolatba a számiakkal, köztük az első számi származású lelkésszel, ANDREAS PORSANGERrel is, aki LEEM munkáját is segítette.

LEEM dán alapú szótárát norvégra dolgozta át és egészítette ki NIELS VIBE STOCKFLETH (1787–1866); nyelvtana (*Grammatik i det lappiske Sprog, saaledes som det tales i norsk-Finmarken.* Christiania [Oslo], 1840) és szótára (*Norsk-Lappisk ordbog.* Christiania, 1852) színvonala hullámzó. Szókinca nem sok új elemet tartalmaz LEEM anyagához képest, azonban számos példát és kifejezést vesz fel az egyes címszavakhoz. STOCKFLETH munkája mégis úttörő a helyesírás tekintetében, amelyet RASMUS RASK hatására alkotott meg.

A lappológiát kezdetben hittérítők művelték, de a későbbi munkát már nyelvészek végezték. Közülük a norvég JENS ANDREAS FRIIS (1821–1896) volt az első, aki kizárólag nyelvészeti megközelítésből készítette szótárát. A számi–latin–norvég szótára (*Lexicon lapponicum cum interpretatione latina et norvegica adiuncta brevi grammaticae lapponicae adumbratione.* Christiania, 1887) sokáig egyeduralkodó volt, de később is a számi kutatások egyik alapművének számított, emellett sokáig az északi számi irodalmi nyelv helyesírásának az etalonja volt.

A számi őstörténetével, valamint a számi nyelv skandináv jövevényszavainak kérdéskörével foglalkozott JUST KNUD QVIGSTAD (1853–1957) norvég nyelvész és folklorista *Nordische Lehnwörter im Lappischen* (Christiania, 1893) című művében. Gyűjtéseit és a munkáiban fellelhető szóanyagot végül KONRAD NIELSEN emelte be északi számi nagyszótárába.

1.4. Inari számi

Az inari számi iránti érdeklődés csak a XIX. század második felében vette kezdetét. Az első mű EDVARD WILHEM BORG tollából 1859-ben látott napvilágot (*Anar sämi kiela aapis kirje ja doctor Martti Lutherus Ucca katekismus* [Inari számi nyelvű ábécéskönyv és Martin Luther doktor Kis katekizmusa]). Ebben az időszakban azonban nem jelent meg nyomtatott szótár.

1.5. Keleti számi szótárak

Az oroszországi számi első kutatója, ARVID GENETZ (1848–1915) munkássága elején a karjalai, aunusi-karjalai, lúd és vepsze nyelvvel foglalkozott, majd a kolai számi nyelv gyűjtött. Szótára, a *Kuollan lapin murteiden sanakirja* (Helsinki, 1891) közel fél évszázadig az egyetlen használható munka volt e nyelvterületről. E mai napig értékes mű függeléke szöveggyűjtései egy részét is tartalmazza.

2. A számi lexikográfia története a XX. század elejétől az 1970-es évekig

2.1. Az első nyelvészek lexikográfiai munkái (déli és umei számi)

ELIEL LAGERCRANTZ (1894–1973) kutatóútjai során egész Lappföldet bejárta, és szinte minden nyelvjárással foglalkozott kisebb-nagyobb mértékben. Munkásságának fő vonulatát nyelvtanok és szótárak teszik ki. 1923-ban déli számi, majd 1929-ben pitei és északi számi grammatika jelent meg tőle. Első szótára, a *Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen* (Oslo, 1926) a déli számi nyelvjárás, pontosabban a déli nyelvjárásnak a norvégiai Wefsen (mai nevén Vefsn) régióban beszélt alldialektusán alapul. 3186 címszavas munkája felépítésében és módszertanában megegyezik későbbi, 1939-es szótárával.

Az egyik legaktívabb terepkereső, a svéd BJÖRN COLLINDER (1894–1983) 1923 és 1947 között 21 tanulmányúton vett részt a svédországi számiknál, körbejárva egész lakóterületüket. Gyűjtésének egy része szójegyzék formájában látott napvilágot *Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedalen* (Uppsala–Leipzig, 1943) címmel. Ebben a legdélebbi alnyelvjárás szókincsét, a Härjedalenben használt dialektust dolgozza fel.

A német WOLFGANG SCHLACHTER (1908–1999) nevéhez fűződik az egyetlen, nyomtatásban is megjelent, kizárólag umei adatokat tartalmazó szótár (*Wörterbuch des Walldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie*, Helsinki, 1958). SCHLACHTER 1940-es tanulmányútja során az északabbra fekvő lulei számi területeken szeretett volna gyűjteni, azonban a háború okozta viszontagságok miatt a svéd kormány ezt nem hagyta jóvá. Ezért délebbi területekre, az umei számikhoz utazott. A kötet több mint 4300 címszót tartalmaz.

Újabb déli számi szótár 30 évvel COLLINDER művét követően jelent meg. Ez szintén csak egy részterületet fed le. ERIK NILSSON-MANKOK (1908–1993) *Svensk–sydsamisk ordlista* (Vilhelmina, 1976) című munkájában szakított a dokumentáló lejegyzéssel, és a mindennapi beszélt nyelv visszaadására törekedett.

2.2. Lulei számi szótár

Az első számi származású lappológust tisztelhetjük HARALD GRUNDSTRÖM (1885–1960) személyében. GRUNDSTRÖM Jokkmokkban lelkészkedett, anyanyelve a lulei volt. Háromkötetes lulei számi szótárának (*Lulelappisches Wörterbuch*, Uppsala–København, 1946–1954) alapja egyrészt saját gyűjtése, másrészt beledolgozta elődei, WIKLUND és COLLINDER feljegyzéseit is. A számi–német–svéd szótár svéd előszóval indul. A gazdag szóanyagot az első két kötet tartalmazza, több mint 1500 oldalon. A címszavak mellett GRUNDSTRÖM következetesen feltünteti a német és svéd jelentést is. A második kötet végén kap helyet a lulei számi család- és személynevek jegyzéke, a női és férfi neveket külön listázva. A harmadik kötet a szupplementum, egy körülbelül 4600 szót tartalmazó német regiszter és egy igen alapos, kétszáz oldalas nyelvtani rész.

2.3. Északi számi szótárak

Nemcsak az északi, hanem az egész számi lexikográfia számára mérföldkőnek számít KONRAD NIELSEN (1875–1953) norvég nyelvész munkássága. Ezt többek között olyan művek jelzik, mint norvég nyelvű háromkötetes számi nyelvkönyve (*Lærebok i lappisk*, 1926–1929) vagy nagyszótára, amely napjainkban is nélkülözhetetlen segédeszköze a nyelvészeknek.

NIELSEN számiknál tett kutatóútjai 1898–99-ben kezdődtek, és érintették Norvégiában Polmak, Karasjok és Kautokeino számik lakta területeit. Gyűjtésének fő időszaka 1906 és 1911 közé esett. E munka eredménye a *Lappisches Wörterbuch nach den Dialekten von Polmak, Karasjok und Kautokeino*, amely 1913-ban jelent meg Helsinkiben. Munkáját folytatva, egyre gazdagodó anyagába beemelte QVIGSTADNAK a számi jövevényszavait tárgyaló munkája szóanyagát is. Az óriási terjedelmű, együttesen 2300 oldalas szótár (63 lapos bevezetővel), 1932 és 1938 között, három kötetben jelent meg Oslóban, *Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino* címmel. A negyedik rész, a fogalmi körök szerinti mutató ASBJÖRN NESHEIM közreműködésével 1956-ban látott napvilágot (ebben kaptak helyet az egyéb kiegészítő anyagok is). Az ötödik kötet (1962) – szintén NESHEIM szerkesztésében – a korábbi részek javításait és pótlásait tartalmazó szupplementum. Az öt kötet összefoglaló címe: *Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary*.

NIELSEN adatai ma is jól használhatók a nyelvtörténeti kutatásokban. Munkájának értékét elismerve SAMMALLAHTI IS NIELSEN szótára alapján készítette el az északi számi nyelvjárás regiszterét *North Saami Resource Dictionary* (Oulu, 2002) című munkájában.

PEKKA LUKKARI számi–finn szótára (*Sami–suoma satnegirji*) 1974-ben jelent meg Helsinkiben. Ennek javított és bővített kiadása, közel 8400 címszóval (*Sami–suoma sadnekirji. Saamelais–suomalainen sanakirja*, 1977) három évvel később látott napvilágot, majd ugyanebben az évben ennek „párját”, a finn–számi szótárt (*Suoma–sami sadnekirji. Suomalais–saamelainen sanakirja*, 1977) is kiadták. LUKKARI eredeti terve szerint hiánypótlási szándékkal 1000 szavas szójegyzéket akart összeállítani, de a munka kinötte a kereteit, és végül nyolcszorosára duzzadva került nyomtatásba.

A norvégoknak STOCKFLETH 1852-es norvég–számi szótára után több mint 100 évig kellett várniuk egy újabb műre. THOR FRETTE (1918–1987) norvég–számi szótára (*Norsk–samisk ordbok*, Oslo, 1975) 203 oldalon 11 ezer norvég címszót tárgyal, ezek nagyrészt saját gyűjtései. A munka számos olyan, a mindennapi beszédhasználatban meglévő szót is tartalmaz, melyek itt vannak adatolva először. A szótár használata talán éppen ezért terjedt el széles körben nemcsak Norvégiában, hanem a szomszédos Svédországban is.

2.4. Keleti számi szótárak

Az oroszországi számik kutatója, TOIVO IMMANUEL ITKONEN (1891–1968) már egészen kiskorában kapcsolatba került a számikkal, amikor hatévesen Inariba került. Később, már nyelvészként a kolai és a teri számi mellett foglalkozott a kildini számival is.

(Akkoriban a finn–orosz határ máshol húzódtott; Finnország 1917-ig az orosz birodalom része volt. A kolták Petsamóban hivatalosan finn területen laktak, a II. világháború után költöztették őket Sevettijärville.) Szótára: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja. Wörterbuch des Kolta- und Kolalappischen.* Helsinki, 1958.

E terület anyagáról MATTI SVERLOFF jóvoltából jelentek meg további művek: a leggyakoribb szavakat tartalmazó finn–számi kisszótár (*Suomi–saamski keskeissanasto, Suåma–sååma kõskaldsännõs.* Ivalo, 1978), majd egy finn–kolta számi kisszótár (*Suomi–Koltansaame piensanasto. Suåma–Sååem sieõmsäennõs.* Sevettijärvi, 1989).

2.5. Lagercrantz szótára

Nem lehet egy adott nyelvterülethez kötni ELIEL LAGERCRANTZ *Lappischer Wortschatz* (Helsinki, 1939) c. művét. A szótár két kötetben jelent meg, összesen 1250 oldalon. Szóanyagát 1918–24 közötti tanulmányútjai során gyűjtötte, Norvégia, Svédország és Finnország területeiről, közel 100 adatközlőtől. A szótárának második kötetében részletesen tárgyalja az általa vizsgált nyelvjárásokat, saját csoportosítást ad közre és egyúttal új terminusokat is alkalmaz a nyelvjárások megnevezésére, s ezeken belül egyesével feltüntetett adatközlőit is. Szótárában több nyelvjárás szókinccse is fellelhető, köztük a déli számi, umei, lulei, ill. az északi számi, de voltak adatközlői Neiden területéről is, amely az inari, az északi és a kolta számi dialektusok metszéspontjában fekszik.

3. Az 1980-as évek szótárai

3.1. Déli számi szótár

LAGERCRANTZ déli számi szótárát a XX. század nyolcvanas éveiben váltotta fel GUSTAV HASSELBRINK (1900–1982) karesuandói esperes nagy terjedelmű, kiváló példatárral rendelkező műve. HASSELBRINK – aki többek között magyarul is tudott – első jelentős nyelvészeti munkája egy nyelvtannal és szójegyzékekkel kiegészített déli számi olvasókönyv volt, amelyet KNUT BERGLANDdal közösen készített (*Sámien lukkeme-gärjá: sydlapsk läsebok med grammatik och ordlista*, 1957). HASSELBRINK fő műve a háromkötetes déli számi nyelvjárás szótár (*Südlappisches Wörterbuch.* Uppsala), amelynek egyik legnagyobb érdeme, hogy az összes déli számi nyelvjárást tárgyalja. Első kötete 1981-ben került ki a nyomdából, szerzője azonban a többi kötet megjelenését már nem élhette meg. A második egy évvel a halála után, a harmadik 1985-ben jelent meg.

3.2. Az északi számi szótárak és Sammallahti munkásságának kezdete

Kisebb terjedelmű szótár NILS JERNSETTEN (1934–2012) norvég nyelvész 1983-as számi–norvég szótára, a *Álgosátmegirji. Samisk–norsk ordbok.* LUKKARIHOZ hasonlóan számi nyelvű előszóval köszönti az olvasókat, melyet egy közel 3800 címszavas szójegyzék követ. Művének alapja 1973-as iskolai szójegyzéke (*Såmegiela skuv'lasådnelis'to mas sånit let jár'galuvvun dárugillii. Samisk–norsk ordliste.* Oslo).

PEKKA SAMMALLAHTI a jelenkori számi lexikológia (és tágabban véve is a számi nyelvészet) legkiemelkedőbb alakja. Ezidáig tizenhat kitűnő szótár létrehozója, ebből nyolcat önállóan, nyolcat társszerzőkkel készített. SAMMALLAHTI többek között a norvég és kolta számi irodalmi nyelvek fejlesztője is, nyelvújító, a modern számi terminológia kutatója, aki vallja, hogy a létrehozott új kifejezések csupán javaslatok, lehetőségek, s az, hogy megmaradnak-e a mindennapi használatban, a nyelv önálló élete során dől el.

SAMMALLAHTI – aki először az északi, majd a kolta és inari számit is elsajátította – szótárai finnel, némettel vagy angollal párosított, több nyelvjárást is lefedő kis- és középszótárak.

Első jelentősebb munkája, a számi–finn szótár (*Såmi–suoma såmegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja.* Ohcejohka, 1989) 35 ezer címszóval, 541 oldalon tárja elének a számik hagyományos és modern életét is bemutató szókinccsét, emellett több mint 700 személy- és helynevet is tartalmaz. A szótár az északi számi nyelvjárás szókinccsét tárgyalja, kisebb mértékben NIELSEN szótárán, nagyobb mértékben saját gyűjtésén alapul (könyvében 55 embernek mond köszönetet a segítségéért). A gyűjtések során lefedett terület Finnország legészakibb csücske és Észak-Norvégia, Finnmark vidéke, egészen az Északi-Jeges-tenger partvidékéig.

Az iskolai szótárak sorát gazdagítja a számi nyelv professzora, MIKAEL SVONNI számi–svéd szótára (*Såmegiel–ruoågiel skuv'lasåtnelistu. Samisk–svensk skolordlista. Sámiskuvlastivra.* Luleå, 1984), illetve számi–svéd, svéd–számi iskolai szótára (*Såtnegirji, såmi–ruoåa, ruoåa–såmi. Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok.* Jokkmokk, 1990).

HALÁSZ IGNÁC két megjelent szótárán kívül csak egyetlen magyar vonatkozású számi lexikográfiai munkáról beszélhetünk (erről is csak tág értelemben). Ez LAKÓ GYÖRGY (1908–1996) 1986-os *Chrestomathia Lapponica* c. művének 40 lapos, kb. 1500 szavas szólistája. Ez a szójegyzék elsősorban a kötetben található szövegek szókinccsét tartalmazza, Nielsen ortográfiájával.

3.3. Az első inari számi szótárak

Nagy késedelemmel, de a XX. század végén az inari számi szótárkiadás is kezdetét vette. Elsőként PEKKA SAMMALLAHTI és MATTI MOROTTAJA számi–finn–számi iskolai szótára jelent meg (*Sååmi–suoma–sååmi skovlasånikirje. Inarinsaame–suomi–inarinsaame koulusanakirja.* Helsinki, 1983), amelyet egyre több kiadvány követett.

Az Inariban, számik lakta területen született ERKKI ITKONEN (1913–1992; ő egyébként T. I. ITKONEN legfiatalabb öccse volt) kiemelkedő munkásságának egyik igen fontos mérföldköve a máig legnagyobb terjedelmű inari számi szótár, az *Inarilappisches Wörterbuch* (Helsinki, 1986–1991). A négykötetes, több mint 1300 oldalas nagy szótári vállalkozásban RAJJA BARTENS és LEA LAITINEN volt segítségére.

3.4. Keleti számi szótárak

Az orosz területeken élő kildini számik legfőbb kutatója az orosz származású RIMMA DMITRIEVNA KURUCS. Az ő szerkesztésében jelent meg a 8000 címszavas *Саамско–*

русский словарь. Сәмь–рүүш соагкнэхкь [Számi–orosz szótár]. (Москва, 1985). A szóanyag alapja a cirill betűkkel lejegyzett kildini nyelvjárás. A példamondatokban, frazémákban gazdag anyag után, a függelékben a cirill betűs címszavak átírókulcsa mellett a számi szavak latin és cirill betűs mutatója, valamint a kildini nyelvtan rövid hang- és alaktani leírása szerepel. KURUCS forrása többek között T. I. ИТКОНЕН szótára és G. M. КЕРТ 1971-es kildini számi nyelvkönyve (*Саамский язык, кильдинский диалект*), továbbá MIKKO KORHONEN, JOUNI MOSNIKOFF és PEKKA SAMMALLAHTI 1973-as *Koltansaamen opas* [Koltsa számi kalauz] című munkája.

A kildini számi szótárak sorát gazdagítja a fent említett GEORGIJ MARTINOVICS KERT (1923–2009) orosz nyelvész 1986-ban Leningrádban megjelent mintegy 4000 címszavas műve, a számi–orosz–számi iskolai kisszótár (*Саамско–русский и русско–саамский школьный словарь*).

SAMMALLAHTI két koltsa számi szótára a JOUNI MOSNIKOFF-fal való közös munka eredményeképp látott napvilágot. Előbb a koltsa számi–finn jelent meg (*U'cc sääm-lää'dd sää'nnkeärjaž. Pieni koltansaame–suomi sanakirja*. Vantaa, 1988), majd a finn–koltsa számi (*Suomi–koltansaame sanakirja. Lää'dd-sää'm sää'nnke'rijj*. Ohcejohka 1991). Az első mű inkább szójegyzéknek tekinthető, ennek alapja MOSNIKOFF 1980-as gyűjtése (*Sää'nnoocâmke'rijj säämas da läädas: Sanahakemisto koltaksi ja suomeksi*. Helsinki). A számi címszavakat többnyire csak finn megfelelőjük követi. A szótár a 6200 címszó mellett még 3000 szónyi utalást is tartalmaz, ezek külön sorokban szerepelnek. A szótár 1991-es párja már 10 ezer címszóval jelent meg.

4. A számi lexikográfia az 1990-es évektől napjainkig

4.1. Déli számi szótárak

A norvég KNUT BERGLAND (1914–1998) az északi és a déli számi kutatójaként sokat tett az irodalmi nyelv fejlesztéséért. Az északi számira 1948-ban ISRAEL RUONG (1903–1986) svéd nyelvessel közösen, később a déli számira pedig már egyedül alkotta meg ábécéjét és lejegyzési módszerét, ezt később északi számi nyelvtanában is felhasználta (*Samisk grammatikk med øvelsesstykker*. Oslo, 1961). A déli számi irodalmi nyelv fejlődésére nagy hatással volt *Røros-lappisk grammatikk* című nyelvtana (Oslo, 1946) és déli számi–norvég szótára (*Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja. Sydsamisk–norsk ordbok*. Oslo, 1993), amelyet a déli számi származású LAJLA MATSSON MAGGA nyelvessel, gyerekkönyvíróval közösen jegyez.

BERGLAND és MATSSON MAGGA több mint 23 ezer címszót tartalmazó középszótára nagyon jól áttekinthető munka. Forrásai elsősorban a korábban megjelent déli számi szótárak és a szerzők saját jegyzetei. Elsősorban erre a szótárra épül MATSSON MAGGA egyedül készített norvég–déli számi, 460 oldalas szótára (*Norsk–sydsamisk ordbok. Daaroen–åarjelsaemien baakoegærja*. Kautokeino, 2009), de emellett a mai modern élet újabb szókincsét is tartalmazza.

A PER-MARTIN ISRAELSSON és SAKKA NEJNE szerzőpáros munkája a *Svensk–sydsamisk, Sydsamisk–svensk ordbok och ortnamn. Daaroen–åarjelsaemien, Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja jäh sijjienommh* [Svéd–déli számi, Déli számi–

svéd szótár és helynévjegyzék]. Kiruna 2008), amely a svédországi számi parlament támogatásával jelent meg.

4.2. Lulei számi szótárak

A lulei számi szótárak sorát gazdagította – WIKLUND és GRUNDSTRÖM szótárai utáni hosszú szünet után – NILS ERIC SPIIK *Lulesamisk ordbok* c. műve (Stockholm, 1994). A kicsivel több mint 200 oldalas szótárban mintegy 13 ezer svéd címszó szerepel, a szerző összességében mintegy 16–20 ezer lulei számi szót és frazémát tárgyal.

A nyelvtanulók számára a mindennapi életben jól használható, kikalakú számi–svéd–számi szótárakat készített OLAVI KORHONEN, az Umeåi Egyetem professzora. A több mint 550 oldalas lulei számi szótára (*Bákkogir'je: julevusámes dárrui, dáros julevusábmái. Lulesamisk svensk–svensk lulesamisk ordbok*. Uppsala, 1979) felépítése kiváló, kifejezésgyűjteménye gazdag, bőven adatolt példatárral. 2006-ban jelent meg KORHONEN eddigi főműve, a lulei számi–svéd–lulei számi nagyszótár (*Bákkogir'je, julevsámes–dárruj, dáros–julevsábmáj. Ordbok, lulesamisk–svensk, svensk–lulesamisk*. Jokkmokk).

4.3. Az északi számi lexikográfia kiterjedése

SAMMALLAHTIN kívül nem jellemző a számi lexikográfiára, hogy egy szerző több nyelv(járás) szókincsét is feldolgozza. OLAVI KORHONEN lulei szótárai előtt azonban északi számi művet is megjelentetett. Az összesen 235 oldalas szótára (*Sádnigir'ji sámigielas–ruotagillii, ruotagielas–sámigillii. Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok*. Uppsala, 1973) még NIELSEN átírása szerinti (az 1978-as írásreform előtti).

A nyolcvanas–kilencvenes években több kildini számi anyag is megjelent (ld. KURUCS és KERT), de ezek orosz alapú számi szótárak. PEKKA SAMMALLAHTI – ANASZTASZIIA HVOROSZTUHINA közreműködésével – kildini számi–északi számi szótárt szerkesztett (*Unna sámí–sám' sátnegir'jásj*. Ohcejohka, 1991). Ez a számi lexikológiában az első alkalom, hogy két számi nyelvváltozat összevetésével készült szótár. 2900 címszóból áll.

A kisebb, kezelhetőbb finn–számi–finn szótárak közé tartozik JOVNNNA-ÁNDE VEST és MARSA LUUKKONEN *Suomi–saame–suomi sanakirja* címmel megjelent munkája (Jyväskylä, 1992). A mindössze 160 oldalas kötet azóta több kiadást is megélt.

SAMMALLAHTI 1993-as számi–finn–számi szótára (*Sámí–suoma–sámí sátnegir'ji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja*. Ohcejohka) könnyen kezelhető, jó elrendezésű, példákkal megvilágított anyag, amelyben sok összetétel is felbukkan. Az északi számi nyelvjáráson alapuló, praktikus méretű kéziszlótar számi–finn részében 12 ezer, finn–számi anyagában több mint 20 ezer adat szerepel.

Egyre nagyobb számban jelennek meg modern nagyszótárak északi számiul. 1995-ben a karasjoki Davve Girji kiadó gondozásában látott napvilágot egy 35 ezer címszót tartalmazó északi számi–norvég – saját meghatározásuk szerint – nagyszótár (*Sámí–dáru sátnegir'ji. Samisk–norsk ordbok*), szerzői BRITA KÄVEN, JOHAN JERNLETEN, INGRID NORDAL, JOHN HENRIK EIRA és AAGE SOLBAKK. A szerzők elsősorban a mindennapi élet

szavait igyekeztek összegyűjteni a rendelkezésre álló tankönyvek, tananyagok alapján, és ezt egészítették ki NIELSEN szótárának anyagával. A szótár népszerűségét jelzi, hogy számtalan kiadást élt meg azóta, ez a nyelvtanulók egyik első számú szótára. 2000-ben megjelent a párja is, a 25 ezer címszót tartalmazó norvég–északi számi nagyszótár (*Stor norsk–samisk ordbok. Dáru–sámi sátnegirji*), ennek szerkesztője BRITA KÅVEN. Utóbbi mű felhasználásával, érdekes módon szerző megjelölése nélkül jelent meg 2003-ban egy számi–norvég–számi szótár (*Sámi–Dáru–Sámi Sátnegirji. Samisk–Norsk–Samisk Ordbok*). A könyv, melyet felépítését tekintve leginkább szójegyzéknek nevezhetnénk, összesen 14 500 címszót tartalmaz (számi rész 7500, norvég rész 7000).

A nyelvtanulók körében a másik gyakran használt szótár a RANDI ROMSDAL BALTO nevéhez kötődő norvég–számi iskolai szótár (*Norsk–samisk skoleordbok. Dáru–sámi skuvlasátnegirji*. Karasjok, 1997, 2015).

PEKKA SAMMALLAHTI *North Saami Resource Dictionary* című munkája NIELSEN nagyszótára 1–3. és 5. kötetének szóanyagát tartalmazza, jelentések nélkül, változatlan átírásban. Az anyagot SAMMALLAHTI három elv szerint rendezi. Az első az ún. modifikált (nem szoros) betűrend, amely a bonyolult számi hangváltakozások figyelembe vételével szóbokrokba rendezi a szavakat; a második egy szóvégműtató lista, amely nagyon hasznos a számi szóképzés tanulmányozása szempontjából; és végül a szó „consonant center”-e szerinti rendezés, amely a számi fonológiai viszonyokról ad árnyalt képet.

2008-ban jelent meg a Webster's amerikai szótársorozat gondozásában egy északi–számi angol szótár (*Webster's Saami–English Thesaurus Dictionary*. San Diego), angol szótárúval. A több mint 300 oldalas, 3508 címszót tartalmazó szótár jól van felépítve. Szerkesztője, PHILIP M. PARKER az előszóban külön hangsúlyozza, hogy a könyv számi anyanyelvűek számára, az angol nyelv tanulását elősegítendő készült, de remélhetőleg a számi nyelvtanulók eszközeként is érvényesül a későbbiekben.

2006-ban látott napvilágot PEKKA SAMMALLAHTI ÉS KLAUS PETER NICKEL számi–német szótára (*Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch*. Karasjok). Ebben a műben 36 500 szócikk kapott helyet, északi számi helyesírás szerint. Erénye, hogy végre német közvetítő nyelven is született modern északi számi szótár. Bő példatárral rendelkező, világos felépítésű munka. Ennek a szótárnak két évvel később elkészült a párja is, a német–számi szótár (*Duiskka–sámi sátnegirji. Deutsch–saamisches Wörterbuch*).

A korábban már említett MIKAEL SVONNI fő műve a 15 ezer címszavas számi–svéd, svéd–számi nagyszótára, amely a legnagyobb svéd nyelvű, modern északi szótár (*Davvisámegiela–ruotagiela, ruotagiela–davvisámegiela sátnegirji. Nordsamisk–svensk, svensk–nordsamisk ordbok*. Karasjok, 2013).

4.4. Inari számi szótár

MATTI MOROTTAJA ÉS PEKKA SAMMALLAHTI inari számi szótára (*Säämi–suomâ sänikirje. Inarisaamelais–suomalainen sanakirja*. Ohcejohka, 1993) mintegy 8000 címszót

tartalmaz. Az összetételek, származékszavak külön címszóban kaptak helyet, a szótár szerkezete könnyen áttekinthető.

4.5. Keleti számi szótárak

R. D. KURUCS egy másik művet is készített I. V. VINOGRADOVA ÉS R. I. JAKOVLEVA közreműködésével. Ez az 1991-ben megjelent számi–oros–számi általános iskolai szótár (*Саамско–русский и русско–саамский словарь для начальной школы. Мурманск*) már kifejezetten gyakorlati szempontból, a gyerekek oktatásának elősegítésére készült.

A kildini lexikográfiát (is) gazdagítja a SAMMALLAHTI – HVOROSZTUHINA szerzőpáros már említett kildini számi–északi számi szótára (*Unna sámi–sám' sátnegirjjásj*. Ohcejohka, 1991). Szintén ebben az évben jelent meg SAMMALLAHTI ÉS MOSNIKOFF korábban említett közös szótára, amely az 1988-as kolta számi–finn kötet párja, 10 ezer címszóval. A bevezetőből kiderül, hogy a szóanyag elsősorban a Suonikyläben használt dialektuson alapul, de a szerzők Paatsjoki és Nuortijärvi területi variánsait is felvették. Utóbbi adatok T. I. ITKONEN 1958-as nagyszótárából valók. A modern kisszótárban nyelvtani összefoglaló, névszó- és igeragozási táblázatok, ill. a tőtípusok kitűnően rendezett bemutatása is helyet kapott.

5. Egyéb szótárak

5.1. Etimológiai munkák

Számi etimológiai szótár sajnálatos módon eddig még nem készült, csupán etimológiai utalásokat tartalmazó művekről lehet számot adni, ilyen például ERKKI ITKONEN számi kresztomátiája (*Lappische Chrestomathie mit grammatischem Abriss und Wörterverzeichnis*. Helsinki, 1960). Szigorú értelemben véve nem etimológiai szótár, ám a nyelvtörténeti kutatásokban igen hasznos JUHANI LEHTIRANTA *Yhteissaamelainen sanasto* [Közszámi szójegyzék]. Helsinki, 1989) című kiadványa. A mindössze 180 oldalas szójegyzék 1479 számozott címszót tartalmaz.

Számi szavak etimológiáját adja PEKKA SAMMALLAHTI *The Saami Languages. An Introduction* (Karásjohka, 1998) című átfogó művének szójegyzéke, amely a leggyakoribb 845 északi számi szó eredetét mutatja be röviden.

5.2. Tematikus egy- vagy többnyelvű szótárak

A modern számi lexikográfia fontosnak tartja a nyelvtanuló-központúságot, s igyekszik a nyelv használati lehetőségeit előtérbe helyezni. Az egynyelvű szótárak terén öröndetes, hogy nemcsak északi számi, hanem más számi nyelvvaltozatok szótáraival is találkozunk (noha előbbi a preferáltabb). Ennek szellemében olyan munkák is megjelentek, mint az ANNA IDSTRÖM ÉS HANS MOROTTAJA szerkesztésében készült inari számi frazémagyűjtemény (*Inarisaamen idiomisanakirja*. Inari, 2007), amely a finn segítségével vezeti be az olvasót a számi gondolkodás nyelvi megoldásaiba. Ebbe a sorba illeszkedik ANNA IDSTRÖM metaforaelméleti munkája

(*Inarinsaamen käsitemetaforat*. Helsinki, 2010), amely szintén gazdag példatárral rendelkezik. A északi számi szótárak sorában jelent meg JOVNNNA ÁNDE VEST szinonimaszótára, *Synonymsátnegirji* címmel (Inari, 1994), majd annak bővített, más felépítésű szóanyaga *Sámi synonymat* címmel 2005-ben.

Szinte magától értetődik a nyelvészeti terminusok önálló kötetben való összegyűjtése. Ennek megalkotója (szintén természetszerűen) maga PEKKA SAMMALLAHTI. 150 oldalas szótárának (*Gielladutkama terminologiija*. Karasjok, 2007) egyetlen hátránya, hogy a szócikkek csak számi nyelven érthetők el. Igen hasznos SAMMALLAHTI egy másik, nyelvészeti munkák segítésére készült műve, az inari számi szövegmutató szótára is (*Inarinsaamen käänteissanakirja*. Inari Saami Reverse Dictionary. Oulu, 2007).

A nyelvészeti szótárak részét képezik a számi helynevek gyűjteményei is, vö. BJÖRN COLLINDER: *Ordbok till Sveriges lapska ortnamn* (Uppsala, 1964); EEVA MARIA NÄRHI: *Maiden nimet kuudella kielellä: suomeksi, ruotsiksi, saameksi, englanniksi, ranskaksi, saksaksi* (Helsinki, 1994); SAARA WELIN (szerk.): *Maiden nimet. Suomeksi, ruotsiksi, saameksi, englanniksi, ranskaksi ja saksaksi* (Helsinki, 2003); ILMARI MATTUS: *Anaráš päikkinoomah. Anaráškielâ servi* (Ivalo, 2015). A madárneveket SAMULI AIKIO dolgozta fel többnyelvű (számi, finn, svéd és norvég) művében (*Sámegielloddenamahusat*. Helsinki, 1993).

Az egészségügy, orvostudomány szakszótára MÁKKE JOVSSSET EGEL és EGIL UTSI északi számi–norvég kiadványa (*Dearvvovuoda- ja sosialsuorggi sámit ja dadjanvuogit. Medisinske og sosiale ord og uttrykk fra samisk til norsk*. Narvik, 1984). Utóbbi szerző önálló szótára az anatómia szókincsét tárgyalja (*Anatomiiia*. Oulu, 1986), s JENSSEN HÅKONNAL együtt a gyógyszerészet terminológiáját is közreadta északi számiul, norvégül és finnül (*Apotekordliste, Reseptparlør på norsk, samisk og finsk. Apotekhasátnelistu, Resepttagihppagaš dáro-, sáme- ja suomagillii. Apteekkisanasto, Reseptsanaja norjaksi, saameksi ja suomeksi*. Vaasa, 2006).

Az oktatásügy fontosságát jelzi a szakszókincs kialakítása is. E téren elsőként PEKKA SAMMALLAHTI állított össze iskolai terminológiai szójegyzéket (*Skuvlaterminologiija, gaskaboddosáš čoaakkaldat*. Helsinki, 1982). 2006-ban norvég nyelvre készített anyagot HANS PETTER BOYNE és ARNULF SOLENG, akik a pszichológia szókincsével is kiegészítették ezt a fontos területet (*Dáru-sámi pedagogalaš-psykologalaš sátnegirji. Norsk-samisk pedagogisk-psykologisk ordbok*. Vaasa).

A tematikus szótárak közül mindenképpen kiemelkedőnek tekinthetők a számi kultúra, az északi életmód szókincsének visszaadására törekvő művek. Igazán különleges INGA GUTTORM „olvasói szótára” (*Girjelohkki. Sánelistu*. Čáhcesullo, 1981), amelynek célja a régi számi életmódhoz köthető szókincs összegyűjtése. Egyszerre örvendetes és sajnálatos azonban, hogy a szótár egynyelvű. Az egyes kifejezések számi nyelvű magyarázata fontos, ugyanakkor erősen megszabja a felhasználók körét. A számi kultúra, elsősorban a rénszarvastartás szókincsét tartalmazza MARTTI ANNEBERG 2010-es, finn nyelvű kiadványa (*Porokulttuurin ja Lapin luonnon tietosanakirja*. Ranua).

GUNVOR GUTTORM és SOLVEIG LABBA közel 200 oldalas kötete tulajdonképpen kézikönyv (*Ávdnasis duodjin, Dipmaduodjesámit*. Kautokeino, 2008) a kötés, varrás,

ruházat és egyéb kézimunka témakörében, a végén rövid szószedettel. Mégis fontos megemlíteni ezt az oktatásban is használt könyvet, mivel ez a ruhaanyagok, eszközök hasznos terminológiájának az egyik legteljesebb gyűjteménye.

INGA LAILA HÆTTA és INGA HÆTTA SKARVIK 1996-ban Karasjokban megjelent északi számi *Ruoktumet* [Háztartástan] c. tankönyvükhöz – amelyben az ételkészítés és egészségügy témába vezetik be az olvasót – készítettek tematikus szótárakat. Először norvég–számi, számi–norvég (*Sámit min beaivválaš eallimis ja ruovttudoalus dáru-sámi sátnegirjiáš, sámi-dáru sátnegirjiáš. Norsk-samisk orddlist / Samisk-norsk orddliste* [A mindennapi élet és a háztartástan norvég–számi, számi–norvég szótára]. Kautokeino, 1996; átdolgozott változata 2002), majd számi–finn–számi nyelven (*Ruoktumet sátnegirjiáš. Sámi-suoma-sámi ruovttudoallosátnegirjiáš. Saamelais-suomalais-saamelainen kotitaloussanasto*. Kautokeino, 1997). A szerzők célkitűzése, hogy a régebbi, hagyományos, a mindennapokban is használt kifejezések mellett új terminológiát teremtsenek, vagy régi szavaknak új jelentéseket találjanak.

Az utóbbi két évtizedben sorra jelennek meg – elsősorban északi számi – képes szótárak, amelyek olykor egyben tematikusak is. Ilyenek például a természet szókincsének kihalakú képes szótárai (KIRSTEN PORSANGER – KARL LUDVIGSEN: *Fiervái giehtagirji*. Vaasa, 1998; SVERRE PORSANGER: *Deanusilba, Luossasániid čoaakkaldat, Lakseord i utvalg, Lohisanasto*. Polmak, 2011), a hó és a tél terminusait lefedő képezzótár (SVERRE PORSANGER: *Spilddis bivlii, muohta- ja dálvesániid čoaakkaldat, snø- og vinterord i utvalg, lumi- ja talvisanasto*. Polmak, 2011), vagy a kézimunka szótára (AINO HIVAND: *Muittátgo, Husker du*. Tromsø, 2009).

Olykor a fiatalabb célközönséget megcélzó, képekkel illusztrált kétnyelvű szótárakkal is találkozhatunk, ilyen például INGER-MARIE OSKAL munkája: *Sámegiell-dárogiel, dárogiel-sámegiell govvasátnegirji. Samisk-norsk, norsk-samisk bildeordbok* [Számi–norvég, norvég–számi képeskönyv] (Oslo, 2003).

A tematikus szótárak kiemelkedő szerepét a kis és veszélyeztetett nyelvek számára nem lehet kellően hangsúlyozni. Folyamatosan változó világunknak a média világán és a közösségi oldalakon alapuló szókincsét nem lehet kellő iramban összegyűjteni a nyelvtervezés és szóalkotás eszközei nélkül. Ezt már 1990-ban felismerte PEKKA SAMMALLAHTI, aki az informatika szókincsét részben megteremtve készítette el északi számi szójegyzékét (*Dihitorsámit. Data processing vocabulary of Sami*. Utsjoki). A modern élet szókincsét tartalmazó számi tematikus szótárak azonban azóta sem jelentek meg. A beszélők ezt a hiányt frappáns módon oldják meg: az internet szókincsét blogokon és közösségi oldalak ilyen jellegű csoportjaiban tárgyalják meg és tesznek javaslatokat vagy éppen értekeznek az adott szavak „számiságáról”.

6. Összefoglalás

A több mint 100 számi szótár cél- vagy forrásnyelve a svéd, norvég, finn, német és orosz. (A régebbi kiadványokban a latin is megjelenik.) Egy részük csak számi–idegen nyelvű, máskor megvan ezek párja is. A szótárak használatát nagymértékben segíti (ill. segítené, mert nincs mindegyikhez) a szómutató. Ezek többségében alfabetikus sorrendben sorolják fel a címszavak idegen nyelvi megfelelőit, néha több

nyelven is, NIELSEN például angolul és norvégul. A másik utalási lehetőség a fogalmi körök szerinti rendszerezés, erre három szótár esetében találunk példát: LAGERCRANTZ három fő csoportot alakított ki, NIELSEN szintén hármat, de ezek sok kisebb alcsoportra oszlanak, LEHTIRANTA pedig kilenc fő csoportot tárgyal (vegyesen a szófaji kategóriákkal).

A számi szavak lejegyzése – főleg az irodalmi nyelvek hiányából és a XX. század elejének „fonetikai szellemiségéből” adódóan – bonyolult, ráadásul ezek a lejegyzési módok szótárként eltérőek, hiszen ezek szerzői többféle irodalmi nyelvet próbáltak létrehozni. A megoldást egy egységes, egyszerűsített átírási forma jelentené, de ez több szempontból is megvalósíthatatlan. Regionális irodalmi nyelvek létrehozása a csekély számú beszélő miatt keveseknek volt (és lehet) célja, míg az összes nyelvváltozatot lefedő egységesítés a jelentős hangtani eltérések miatt aligha lehetne sikeres, valamint az egyes nyelvváltozatok elhatárolása is összetett probléma.⁵

A szótárak a nyelvújítás és terminológiaalkotás hatékony eszközei lehetnek. A számi irodalmi nyelv(ek) későn alakult(ak) ki, a modern élet szókincse nehezebben került be a mindennapi használatba, hiszen a társadalmi változások, technikai vívmányok korábban lassabban jutottak el erre a zord területre. A mai felgyorsult világ ismeretlen fogalmainak beáramlása többféleképpen módon történik. Az egyik a jövevényszavak útja, a másik a purista szemlélet, a saját szavak megalkotása. A számik általában ez utóbbival próbálkoznak, erre elsősorban SAMMALLAHTI munkáiban lehet sok példát találni.

Tóth Anikó Nikolett

Vlagyiszlav Georgijevics Karelin 85 éves

Az idei évben nyolcvanötödik születésnapja alkalmából köszöntjük Vlagyiszlav Georgijevics Karelint, a műszaki tudományok kandidátusát, az uráli vidékek földrajzának, helytörténetének és turizmusának jeles szakértőjét, akinek elévülhetetlen érdemei vannak Reguly Antal életművének oroszországi népszerűsítésében, illetve az 1711 méter magas sarki-uráli hegycsúcs Regulyról történt elnevezésében.

⁵ „A szomszédos északi és az inari számi közötti átfedés 90,2%, kisebb, mint a dán közötti (96,7%), és közel azonos mértékű, mint a spanyol és a portugál nyelveké (85,9%). Ugyanez az eredmény (85,9%) a szintén szomszédos inari és kolta esetében. Az egymással nem határos lule és kolta számi átfedése (71,2%) megegyezik a francia és portugál nyelvek »távolságával«, és valamivel kisebb, mint az észt és finn nyelv közös tartománya (72,3%)” (TAMÁS ILDIKÓ: *A sarki fény színei. Szimbólumok a számi nemzeti identitás-konstrukció folyamaiban*. In: Ethno-Lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve 32: 415–446; vö. TILLINGER GÁBOR: *Samiska ord för ord. Att mäta lexikalt avstånd mellan språk*. Studia Uralica Upsalensia 39. Uppsala, 2014. 64–65, 81–90).

Karelin 1932. augusztus 8-án született Kamenszk-Uralszkij városban, amely napjainkban Oroszország Szverdlovszki területéhez tartozik. Általános és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte. A téli sportok és a túrázás iránti szenvedélye már egészen fiatal korában kialakult, első jelentősebb uráli túráját 15 évesen teljesítette középiskolai tanárainak vezetésével. A középiskolát követően a jekatyerinburgi (akkor: szverdlovszki) Uráli Műszaki Főiskola Fizikai és Technikai Karának hallgatója lett, ahol 1956-ban szerzett diplomát. A főiskolán belépett a turista és alpinista szakosztályba, és több szezonon át nagy nehézségi fokozatú hegyi túrák résztvevője volt, melynek eredményeként jelentős földrajzi és turisztikai ismeretekre, tapasztalatokra tett szert.

A főiskola után egy jekatyerinburgi tudományos akadémiai kutatóintézetben helyezkedett el, az intézetben belül a fémkutatással foglalkozó laboratórium vezetője lett, egész életében itt dolgozott. 1985-ben védte meg kandidátusi értekezését, a fémipari szakterületen mintegy 270 tudományos publikáció fűződik a nevéhez és több szabadalmaztatott találmánya is van.

A kutatóintézetben dolgozva tovább folytatta részvételét a hegyi túrákon. Tagja lett a jekatyerinburgi városi turistaszövetségnek, majd hosszú éveken át elnökhelyettesként is tevékenyen közreműködött a szervezet életében. Túrávezetőként nehéz hegyi terepeken megfordult az Altaj és a Szaján hegységekben, valamint teljes hosszában bejárta az Urált, a Jeges-tenger partvidékétől egészen a heglánc legdélebbi részéig. A mai napig aktív részese az uráli vidékek megismerésére irányuló tájkutató mozgalmaknak, az Urálhoz kapcsolódóan helytörténeti, térképészeti és turisztikai témában több mint 300 cikket írt és jelenleg is kitartóan publikál. A turisztika terén végzett tevékenységéért megkapta az „Oroszország Érdemes Utazója” címet, helytörténeti kutatásainak elismeréseként számos kitüntetés és díszoklevél birtokosa. Tagjai közé választotta az Orosz Földrajzi Társaság és az Uráli Honismereti Társaság.

V. G. Karelin és a jekatyerinburgi turistaszövetség kezdeményezésére nevezték el hivatalosan a Reguly-csúcsot az Urálban, amelyen 1990. július 30-án a szovjet–magyar „csúcsnévadó” tudományos expedíció tagjai ünnepélyes keretek között elhelyezték a Magyar Tudományos Akadémia orosz és magyar nyelvű emléktábláját. A hazai geográfusoknak azt megelőzően nem volt lehetőségük a Reguly által bejárt uráli vidékek kutatására, amelyek a Szovjetunió zárt területei közé tartoztak, ennél fogva a külföldiek számára legálisan megközelíthetetlenek voltak.

1990 januárjában Karelin – aki akkor már több évtizede foglalkozott az Urál hegység megismerésének történetével – a Magyar Természetbarát Szövetség vendégeként érkezett Magyarországra. Lelkes túrázóként önszorgalomból azonosította a Reguly térképén és terepi vázlatain szereplő hegyvonulatokat és csúcsokat. A magyar utazó életműve iránti tisztelet vezérelte annak megvalósításában, hogy Reguly emlékét a legméltóbb módon a korszerű térképek is megőrökték. 1989-ben a jekatyerinburgi turistaszövetség nevében engedélyt kért a Komi ASzSzk Minisztertanácsától, hogy a Sarki-Urál egy addig névtelen hegycsúcsát a vidék első térképezőjéről, Reguly Antaltól nevezhessék el. Az engedély kézhezvételét követően született meg az ötlet, hogy az ünnepélyes eseményre szovjet–magyar közös expedíció keretében kerüljön sor.

Az ünnepelt többször járt Magyarországon, a Regulyhoz fűződő helyszíneket és kéziratári dokumentumokat jól ismeri. Miután megismerkedett a magyarországi Reguly- emlékekkel, a magyar fél számára a hivatalos meghívás is megérkezett. A Magyar Természetbarát Szövetség Nemzetközi Bizottságának szervezésében 1990. július 25. és augusztus 11. között tízfős magyar csoport utazott ki a Szovjetunióba, Gábris Gyulának, a Magyar Földrajzi Társaság főtákarának vezetésével.

Az expedíció magyar tagjai repülővel utaztak Moszkvába, onnét Karelin társaságában kétnapos vasúti utazással jutottak el a komiföldi Intába, az expedíció kiindulási pontjára. Itt csatlakoztak az expedíció orosz tagjai, Anatolij Gorgyjejev hivatásos hegyi vezető irányításával. Gorgyjejevék gondoskodtak az expedíció felszereléséről, a rádiószolgálat biztosításáról és egy Mi-8-as helikopter bérléséről.

A 18 főnyi expedíció július 29-én indult el helikopteren az intai repülőtérrel, és több mint egy órást követően érkezett meg a Sarki-Urálba. Ez a vidék az expedíció idején turisztikailag teljesen feltáratlannak számított, sem utak, sem ösvények nem vezettek erre, és a másutt megszokott turistabázisok és menedékházak is hiányoztak. Az expedíció célja és fő táborhelye az 1500 méter tengerszint feletti magasságban lévő Parnuki-fennsík volt. A fennsíkon éppen akkor dolgozott egy geológusexpedíció is, amely földtani térképezést folytatott. A platótól nyugatra található az 1711 méter magas hegycsúcs, amelyet előzetesen Karelin szemelt ki. Véleménye szerint Reguly volt az első európai, aki eljutott a csúcs alatti völgybe, azt elsőként írta le, illetve térképezte fel, jóllehet magára a csúcsra nem kapaszkodott fel. Az expedíció július 30-án tiszta időben indult el a csúcsra, ahol egy kórakásra rögzítették a Magyarországról hozott két emléktáblát, valamint egy dobozban elhelyezték Gábris Gyula csúcsnévadó beszédének egy orosz nyelvű példányát.

A csúcsnévadás megszervezésében játszott szerepén túl V. G. Karelin publikációs tevékenységével is nagymértékben hozzájárult Reguly földrajzi és térképészeti érdekeinek Oroszországban történő megismertetéséhez, valamint a Reguly-téma ismeretanyagának bővüléséhez. Két alkalommal is a helyszínen szemrevételezte Reguly térképének Szentpéterváron őrzött, eredeti kéziratot változatát, méréseket végzett rajta, megvizsgálta a térképen szereplő hegyneveket, és az eredményekről tanulmányban számolt be. A helyi (uráli) lapokban közreadott cikkeiben rendszeresen rávilágít Reguly utazásának és térképezésének úttörő jellegére és fontosságára.

Az ünnepelt a Reguly térképészeti tevékenységét tárgyaló eddigi legrészletesebb magyarországi munka, e sorok írójának doktori értekezése megalkotásához is tevékenyen hozzájárult: a szerzővel levelezőkapcsolatban állt, melynek keretében szolgálatkészen válaszolt az eredeti kézirat Reguly-térképhez fűződő kérdésekre, és különféle kartográfiai anyagokat szolgáltatott. Elküldte a legújabbban megjelent, az Urál legmagasabb csúcsáról írt kötetének dedikált példányát, valamint egy színvonalas uráli folyóirat lapszámaikat is, amelyben földrajzi-helytörténeti írásai jelentek meg.

Vlagyiszlav Georgijevics, ezúton is köszönjük szépen a Reguly ügyében tett fáradozásait és eredményeit! Jó egészséget és további alkotói sikereket kívánunk! Isten éltesse sokáig!

Irodalom

Kubassek János 1990: „Reguly útján a Sarki-Urálban”. Föld és Ég 1990/12: pp. 372–377.

Karelin, Vlagyiszlav Georgijevics 1991: „Hegyevek Reguly Antal Északi-Urál térképén”. Földrajzi Közlemények CXV. (XXXIX.)/1–2: pp. 37–47.

Karelin, Vlagyiszlav Georgijevics 2016: „Poeng-Ur – viszsaja uralszkaja Gora”. Uralszkij rabocsij, Jekatyerinburg

Gulyás Zoltán 2016: „Reguly Antal térképészeti munkássága”. Doktori értekezés, ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Budapest

Gulyás Zoltán, térképész
szibir@map.elte.hu

*

„... de vár öröm és béke ránk ott,
hol magához ölel az ég.”

Szabálytalan nekrológ Andrej Tarhanov (1936–2017) halálára

Andrej Szemjonovics tegnap hajnalban elment... – mondta szomorúan a telefonba Jeremej Ajpin hanti író. A megrendülés után az első gondolatom az volt, hogy felhívom a Tarhanov-kötetekben név szerint is szereplő magyar barátait, továbbá azokat az ismerősöket, akiket valamilyen kapcsolat fűzött Andrej Tarhanov manysi költőhöz, hogy elmondjam, Juvan Sesztalov, Jurij Vella és mások után itt hagyott bennünket Andrej Tarhanov is; hogy milyen nagy veszteség érte a manysi irodalmat, a szibériai őslakos népek irodalmát, az uráli irodalmakat – egyszóval a világirodalmat. De hamarosan rájöttem, hogy e barátok, ismerősök többsége sincs már közöttünk...

Sokáig keveset tudtunk erről a csendes, de a szűkebb és tágabb hazájára, a világra örökké nyitott szívvel és nyitott lélekkel tekintő emberről. Mellőzöttségének több oka is lehetett.

A volt Szovjetunióban eleve nem szerették a szocialista irodalmi kánonon (önként vagy „száműzöttként”) kívül maradókat. Tarhanov is kánonon kívüli költő volt: túl okos, túl művelt, túl érzékeny, túl európai volt az akkori irodalmi értékeket előíró/követő/csináló társaihoz képest.

Sokáig élt Sesztalov árnyékában. Kifelé, a világ felé Sesztalov képviselte a manysi irodalmat, őt emelte ki a rendszer, vele reprezentálta, hogy a kommunizmusban is „virágoz(hat)nak” a nemzeti irodalmak. Ehhez hozzájárult a szerepelni szerető, babérokra törő Sesztalov személyisége is. Kettejük konfliktusának mélyebb gyökerei voltak. Tarhanov is ősi hagyományörző vadászcsaládban született (Amanya [manysiul: kis folyócska], 1936. 09. 18.), mint Sesztalov. De ő „félvér” volt: csak az édesanyja (Klavgyija Gavrilovna) volt manysi, az édesapja (Szemjon Prokopjevics Tarhanov) orosz, és úgy alakult az élete, hogy manysiul soha sem írt, csak oroszul. Sesztalov viszont kezdetben kizárólag az anyanyelvén írt, így az oroszul alkotó Tarhanovot nem is tekintette manysi költőnek. Azóta már tudjuk, hogy az identitásnak lényeges, de nem egyetlen hordozója az anyanyelv. A sors iróniája, hogy később szinte az összes, Tarhanovval indult, szintén Leningrádban, a Herzen Pedagógiai Főiskolán tanult kortársa (a tunguz Alityet Nyemtuskin, a csukcs Ritheu, a nyivhi Vlagyimir Szangi, a nyenyec Vaszilij Ledkov, az even Vaszilij Lebegyev, a hanti Mikul Sulgin, a manysi Juvan Sesztalov stb.) is csak oroszul írt.

Nem az anyanyelvén írt, de manysinak tartotta magát, és felelősséget érzett értük. Például, amikor még nem volt szabad beszélni az eltűnő manysi falvakról, ő az egyik, Domokos Péternek írt levelében segélykiáltásul felsorolta a déli-vogulok kihalt falvait (Domokos: 1985: 68). Közvetlenül vagy közvetve támogatta manysi művésztársait is. Például «Легенда продолжает жить»/A legenda tovább él címmel ő írta az előszót a manysi Pjotr Seskin szobrász-grafikus-etnográfus-szótáríróról szóló füzetkéhez. Most ebből idézek, hogy meggyőződhessenek Tarhanov prózaírói tehetségéről is: „Réges-régen történt ez. Amikor a jövőmondó hollónak még fehér volt a tolla. Egyszer összevitakozott a madár-legendával: ki tud nagyobb távolságot megtenni. Felszálltak a felhők közelébe, s elindultak. A holló némán és kitartóan küzdötte le a kilométereket. A madár-legenda repült, csakúgy áradt az énekekkel. Tombolt a vihar, süvített a szél, ömlött a jégeső. A holló szárnyai elnehezültek. Vetélytársának azonban egyre könnyebben ment: megvidámította lelkét az ének-ár. A holló megfeketedett az irigységtől, s nagy nehezen szállt a földre. A madár-legenda pedig napjainkig repült. És megszámlálhatatlan történetei közül elmondott nekünk, északiaknak egyet... Lombovozsban ma is élnek igazi mesterek, ügyes kezű emberek, és lelkesen alkotnak. Napjainkban messze vidéken ismert a manysi fafaragó mesternek, Pjotr Jefimovics Seskinnek a neve...” (Шешкин 1970: 1–2) A Tarhanov-féle előtanulmányból azt is megtudhatjuk, hogy Seskin nemcsak gyűjtötte az Ekva-pigriszről szóló meséket, de maga is faragott néhány, vele kapcsolatos szobrocskát.

Mi, magyarok is sokáig „mellőztük” Tarhanovot, gyanítom, hogy nem önszántunkból. A Hajdú–Domokos-féle tankönyvben⁶ mindössze öt sort olvashattunk róla. De olvashattunk! Sajnálatos, hogy például a Nagyvilág 1959/11. és 1975/9., a Tiszatáj 1972/2., továbbá a Szovjet Irodalom 1975/6. ún. finnugor számában sem közöltek tőle semmit. Az Alföld 1980/8. számában olvashattuk először a Hívás, az Ősszel, a Reggeli sízó, a Bálvány és a Fényvitorlák című versét Bede Anna fordításában. Míg Sesztalovnak több önálló kötete is megjelent magyarul (az első, a Kék

⁶ Hajdú Péter – Domokos Péter: Uráli nyelvrokonaink. Tankönyvkiadó. 1980: 180

vándorutak 1969-ben!), addig Tarhanovnak egyetlen egy, a Pogány gyalogút, az is csak 2000-ben.

Andrej Tarhanov sokoldalú (a Pedagógiai Főiskolán kívül Moszkvában elvégezte a rendező-forgatókönyvíró felsőfokú tanfolyamot), sokat olvasott, sokat látott (tanítóskodott, újság szerkesztőségekben dolgozott stb.), művészetpártoló ember volt. Tagja volt a Szovjet (később Orosz) Írószövetségnek, a Szovjet Filmszövetségnek. Barátaival a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyüktől, nemzetiségüktől, hitéletüktől függetlenül válogatta, társas kapcsolatait mindig vállalható és követendő értékek mentén szervezte és élte.

Verseinek sokaságát ajánlotta az általa szeretett/tisztelt személyeknek: az élőknek és a holtak emlékének. Kérem, olvassák türelemmel, hogy ki mindenkinek szólunk az ajánlások, mert a címzettek ki/megválasztása sokat elárul a költő értékrendjéről, ízléséről, kapcsolati hálójának minőségéről, továbbá azt is bizonyítja, hogy Tarhanov családszerető, nyitott szívű, nyitott lelkű, befogadó személyiség volt. Aki utána néz egy-egy kiválasztott személy életének, munkásságának, az nemcsak a róla szóló ismeretekkel gazdagodik, de feltáruulnak előtte az adott vers mélyebb jelentésrétegei, az ezekre ráakadó többletjelentés(ek)ről nem is beszélve.

Több versét is ajánlotta:

a *családtagoknak*: pl. édesanyjának, Klavgyija Gavrilovnáknak⁷: Костёр памяти/ Az emlékezet tüze (Tarhanov 1996b: 135; apjának, Szemjon Prokopjevics Tarhanovnak: Вечный бой/Örök harc (Tarhanov 1996: 219), arja emlékére: Предчувствие/Előérzet (Tarhanov 2001a: 116); nagyanyjának, Matrena Alekszandrovna Tarhanovának: [Тайну упавшего дерева/ A ledőlt fa titkát] (Tarhanov 2001a: 274); Tonyjának, a feleségének, szerelmének: В Леушах/Leusi faluban (Tarhanov 1996: 107), Снежный танец/Navas tánc (Tarhanov 2001a: 34), [Один/Egyedül] (Tarhanov 2000: 23), К любимой/Szerelmemhez (Tarhanov 2003:113); Ilja fiának: [Идут по дороге обозы/Кocsisorok haladnak az úton] (Tarhanov 2001a: 35) és День Пророка/A Póféta napja (Tarhanov 2003: 158); Iván fiának: Парус/Vitorla (Tarhanov 2000: 124), [Ради новых ошибок живу/Az új hibák miatt élek] (Tarhanov 2003: 117); Vlagyimir bátyjának: [Рдеют тучки над закатом/Felhők vöröslenek a naplemente felett] (Tarhanov 2001a: 310); Mihail fivére emlékére: [Вокруг моих священных кедров/Szent cirbolyafenyőim körül] (Tarhanov 2000: 111); Nyina nővérének: Кедрач/Cirbolyafenyves (Tarhanov 2003:175) és [Где ты, Аманья, моя?/Hol vagy te, Amanyám?] (Tarhanov 2001: 88); legkisebb unokájának: К Никите/Nyikitához (Tarhanov 2003: 57); Vlagyik unokájának: [Ты ангельски глядишь в меня/Mint egy kisangyal nézel rám] (Tarhanov 2000: 27)

földijeinek, gyermek- és felnőttkori barátainak: Földijének, Alekszej Szumkinnek: К военному лётчику/A katonai pilótához (Tarhanov 2001: 272); Anatolij Petruskin gyermekkori barátjának: Погоня/Hajsza (Tarhanov 2001:65)

⁷ Az ajánlásával megisztelt személyek neve után feltüntettem a verscímet. A cím nélküli verseknél az azonosíthatóság érdekében szögletes zárójelben jelölöm az első verssort, továbbá megjelölöm a forráshelyet is.

az orosz és nem orosz klasszikusoknak: az ukrán Leszja Ukrainának: Вольнь/Voliny (Tarханов 2003:112); az orosz M. A. Solohovnak: Голоса любви/A szerelem hangjai (Tarханов 2003:101)

íróknak, költőknek, művészeknek: Mikul Sulgin költőnek: Улетели первые поэты/Elrepültek az első költők (Tarханов 2003:74); Anna Mitrofanova Konykova manysi mesemondónak: [Я знаю тот последний час/Ismerem azt az utolsó órát] (Tarханов 1996: 212) és Прощанье/Вісцї (Tarханов 2001a: 147); költő barátjának, Alityet Nyemtuskinnak: Песня каюра: А kísérő éneke (Tarханов 2005: 84); költő barátjának, Vagyim Kuznyecovnak: Воспоминание/Visszaemlékezés (Tarханов 2005: 214); Ju. M. Nagibinnek: Ночной поединок/Éjszakai párbaj (Tarханов 2001: 219); író barátjának, Margarita Kuzminyicsna Anyiszimkovának: Ручей Вогулька/A Vogulka patak (Tarханов 2005: 88); Dmitrij Mizgulin költőnek: Знак печали/A szomorúság jele (Tarханов 2005: 116); Anatolij Kukarszkij költő emlékére: [Поэт-мечтатель жил, горел/А költő-álmódó élt és elégett] (Tarханов 2003: 37); Vlagyimir Viszockij emlékére: [Уже не знать ему погони: Már nem ismeri az üldözést] (Tarханов 2000: 27); Natalja Geraszimova színművésznőnek: Воскресная верба/Vasárnap barka (Tarханов 2005: 100); Vlagyimir Kukuskin művész barátjának: Этюд из долины ручьев/Étűd a patak völgyekből (Tarханов 2001: 335); Jugra híres festőművészenek, Gennagyij Rajsevnek: Вершины кедров/A cirbolyafenyők teteje (Tarханов 2001: 81); a nagy filmrendezőnek, Ingmar Bergmannak: Седьмой валун/A hetedik görgelék (Tarханов 2005: 15); Jurij Klepalov zeneszerzőnek: Каравелла в пути: Úton a háromárbcos vitorlás (Tarханов 2003: 43)

kollektíváknak: a Njaganyi Múzeum és Kulturális Központ dolgozóinak: В Нягани/Njaganyiban (Tarханов 2005: 263); a jelizarovi védett terület őreinek: [На волнах звуков ночь моя прошла/Hangok hullámaim telt el az éjszakám] (Tarханов 2003: 51)

politikusoknak, közéleti személyiségeknek: V. G. Jakovlevnek, Hanti-Manszjiszak akkori polgármesterének: В грозу/Zivatarba (Tarханов 2000: 78); Dobrovolszkij, Volkov és Pacajev úrhajósok emlékére: [Трубят над милым краем трубачи/Тrombitálnak a vidékünk felett] (Tarханов 2003: 82).

Sok verse elé írt mottót. Nagy gonddal válogatta a mottóul szolgáló idézeteket. Íróik életének, munkásságának ismerete önmagában is segítheti az egyes korokban, korstílusokban való eligazodást, az egyes korok értékrendjének, ízlésvilágának megismerését, de példaként is állhatnak a szerzők a mesterségbeli tudásuk miatt. Maguk az idézetek pedig szinte részévé válnak a tarhanovi alkotásoknak, de legalábbis újabb és újabb jelentéspulzussal gazdagíthatják azokat. Helyhiány miatt csak a mottó-szövegek szerzőit sorolom fel. A XIX. századból: az első orosz irodalmi Nobel-díjas Ivan Bunyin; Mihail Lermontov, az orosz romantika nagy alakja; Lev Tolsztoj író, filozófus; Alekszandr Blok az orosz szimbolizmus kiválósága; Mihail Sztaltikov- Scedrin a satírairodalom jeles képviselője; Dosztojevskij stb. A XX. századból: Igor Tolkov rockzenész, költő, filmszínész; Viktor Asztafjev prózaíró stb.

Tarханов több műfajban is alkotott: elsősorban verseket írt, de olvashatunk tőle ódát: Ода бруснике/Óda a vörösfonyához (Tarханов 1996: 106); etűdöt:

Крымский этюд/Krími etűd (Tarханов 2001: 340); himnuszt: Гимн берёзовому соку/Himnusz a nyírfaléhez (Tarханов 1996: 31); Гимн зелёному чаю/Himnusz a zöld teához (Tarханов 2001: 375); románcot: Прощай, моя шальная жизнь/Isten veled, esztelen életem (Tarханов 1996: 51) és több roémát: Утро вознесения/Áldozócsütörtök reggele (Tarханов 2001a: 181); По приказу Сталина/Sztálin parancsára (Tarханов 2005: 291); На последнем берегу/Az utolsó parton (Tarханов 1996: 285); Оранжевый остров спасения/A megmentés narancssárga szigete (Tarханов 2000: 182).

Életműve tematikailag igen gazdag: a klasszikus témák (szülőföld, természet, szeretet, szerelem) mellett megjelentek a természet- és társadalomfilozófiai, a történelmi tárgyú, továbbá a vallásos-istenes versek. Néhány példa az utóbbi kettőre: Слово о финской войне/Ének a finn háborúról (Tarханов 2005: 160), По приказу Сталина/Sztálin parancsára (Tarханов 2005: 291), Вольнь/Voliny⁸ (Tarханов 2003: 112); Мольба к Богу/Imádság Istenhez (Tarханов 1996: 102), Пасха/Хúsvét (Tarханов 2001a: 238), Пасхальный день/Хúsvéti nap (Tarханов 1996: 230), Пасхальная ночь/Хúsvéti éjszaka (Tarханов 1996: 122), Вербное воскресенье/Virágvasárnap (Tarханов 2001a: 331) В Рождество/Karácsonyга (Tarханов 2005: 138) stb.

Külön szövegek azokról a magyar barátairól, akiknek egy vagy több versét is ajánlotta. Domokos Péter (1936–2014) tudósként és emberként is támogatta, felkarolta a szibériai kis népek íróit, költőit – így Tarхановot is –, segítette szárnypróbálgatásait, szorgalmazta a folyóiratokban (Nagyvilág, Alföld, Tiszatáj stb.), antológiákban⁹ való magyarországi bemutatásukat. Tisztelték és szerették egymást. Tarханов neki ajánlotta a Harmónia c. versét (Tarханов: 1996b: 247)

Bede Anna (1926–2009) fordításaiiban ismerhettük meg Tarханов verseit, neki köszönhetjük az első önálló Tarханов-kötetet (Pogány gyalogút). Híressé lett levélváltásuk. Aki elolvassa Bede Anna Levél Szibériába (Bede 1999: 46) c. prózai írását, az jobban megismeri, megérti, sőt megszereti Tarхановot. A válasz sem váratott magára: Levél Magyarországra (Tarханов 2000: 27–28) címmel, Bede Anna magyar költőnek ajánlva verses formában látott napvilágot. Mindkettő olvasható oroszul az 1996-ban megjelent Плач неба/Az ég könnyei c. kötetben (Tarханов 1996: 273–276). Ugyanez a két levél megtalálható a 2001-ben megjelent Исповедь язычника/A pogány hitvallása c. kötetben С Дуная/A Dunától és С Оби/Az Obtól címmel (Tarханов 2001: 348–349). Tarханов lefordította Bede Anna A szent ember (Bede 2000: 8) című versét és Праведный/A szentéletű címmel beválogatta a Бурная Россия/Viharos Oroszország c. kötetébe (Tarханов 2015: 168). Ez is azt bizonyítja, hogy egymás iránti szeretetük és tiszteltük életük végéig tartott.

⁸ 1943 és 1945 között mintegy 100 ezer lengyelt mészároltak le az Ukrajnához tartozó, egykor lengyel városban, Volhíniában/Volnyijban.

⁹ Részletesebben lásd Nagy Katalin (2000): Hanti és manysi költők, írók Magyarországon. In: Finnugor Világ. V. évf. 3. sz.: 8–18.

Schmidt Éva (1948–2002) a lelki társa volt. Még Leningrádban ismerte meg, amikor Éva meglátogatta őket a Herzen Pedagógiai Főiskolán. Kölcsönösen mély nyomot hagytak egymásban. Jóval Éva halála után született az У Балатона/A Balatonnál c. verse (Tarханов 2015: 56), melyben egy álmát írja le: Egyedül áll a Balaton-parton, és azt kérdezi: „Hol van Ferenc, Éva, és hol van Anna¹⁰ hangja?”

Tatay Sándorral (1910–1991) való kapcsolatát nem ismerem, de azt tudom, hogy Tarханov a Сын гармонии/A harmónia fia c. versét neki dedikálta (Tarханов 2001a: 202).

Karinthy Ferencet (1921–1992) név szerint nem szerepelteti kötetében, de találtam egy közös fiatalkori fényképet (Tarханов 2003: 196). Hogy mikor és hol készült a fotó, és ki a rajta lévő másik magyar, egyelőre homály fedí.

A kötetében név szerint is szereplő magyar barátai közül egy-két élő is akad:

Kereszti Ferencnek (1949) ajánlotta az Исповедь язычника/A pogány hitvallása című, válogatott verseit tartalmazó kötetének nyitó, cím nélküli versét, ami így kezdődik: «Паруса снимает с лодок осень.»/Az ősz leszedi a csónakról a vitorlát (Tarханов 2001a: 17), és amit Bede Anna Távol hazámtól címmel ültetett át magyarra (Bede 2000: 29). Ugyancsak Kereszti Ferencnek ajánlotta a Седой простор/Ezüstös térség című versét is (Tarханов 1996: 271 és 2005: 202). A 70-es évekig visszanyúló barátságuk a költő haláláig tartott. Kereszti Ferenc a Geofizikai Intézet fejlesztőmérnökeként többször járt Tyumenyben és Hanti-Manszijszkban, és olyan zárt területekre is bejárása volt, ahova még a Néprajzi Intézet munkatársai sem jutottak el. Ezért Ferencet kérték meg néprajzi anyag gyűjtésére. Kiutazása előtt találkozott Schmidt Évával, akitől kapott egy névsort, hogy kit érdemes felkeresni. E listán Jeremej Ajpin, Anna Konykova, Tatjana Szajnahova, Maria Volgyina mellett Tarханov is szerepelt. Így kezdődött a barátságuk. (Egyébként Kereszti Ferenc fordított először Ajpin-novellákat magyarra.)

Kanalas Éva (1970) énekművésznék pedig a Языческая мелодия/Pogány melódia című, 2003-ban írt versét ajánlotta. És bevallotta: „Amikor énekelsz, fagyott nyírfáim felolvadnak” (Tarханов 2003: 144). A művésznő – aki Moszkvában három hónapot töltött a Drámai Művészetek Iskolájában, és 2003 telén onnan látogatott Hanti-Manszijszkba – tehetsége, egész lénye nemcsak a költőt, de a hanti festőművészt is megihlette. (A róla készült festmény ma is látható a Rajsev Múzeumban.)

A személyneveken kívül magyar földrajzi nevek is felbukkannak több írásában: a Velencei-tó: (Tarханов 2001a: 106), a Balaton (Tarханов 2000: 19), Eger: (Tarханов 1996: 47), Budapest: (Tarханов 2001a: 118), a Hortobágy: (Tarханов 2001a: 60) stb.

Szerettük és tiszteltük Tarханovot. Szeretném, ha a haláláról való megemlékezés felkeltené az olvasók és a kutatók érdeklődését a Tarханov-életmű iránt. Hogy törlesszük adósságunkat...

Kedves Andrej! Adjon az Isten Önnek örök nyugodalmat!

Nagy Katalin

¹⁰ Kereszti Ferenc, Schmidt Éva, Bede Anna

Önálló kötetek

Первая завязь/Az első magház. Тюмень, 1963; *Утренний бор/Hajnali fenyves.* Свердловск, 1972; *Стихи/Versek.* Тюмень, 1974; *Зелёный дождь/Zöld eső.* Свердловск, 1975; *Ханты-Мансийские сказки/Hanti-manszijszki mesék.* Свердловск, 1977; *Волшебство/Varázslat.* Свердловск, 1978; *Утренний лыжник/Reggeli síző.* Свердловск, 1979; *Праздник грома/A mennydörgés ünnepe.* Москва, 1981; *Чудеса/Csoda.* Свердловск, 1981; *Морошковое лето/Tőzegszedres nyár.* Москва, 1985; *Храм милосердия/A jószág temploma.* Москва, 1988; *Рябиновый тир/Berkenyelakoma.* Свердловск, 1990; *Пасхальный день/Húsvéti nap.* Москва, 1993; *Лоси спешат домой/A szarvasok sietnek haza.* Москва, 1995; *Озеро Мойтыр/A Mojtír-tó.* Сургут, 1996; *Плач неба/Az ég sírása.* Тюмень, 1996; *Снежная симфония/Navas szimfónia.* Ханты-Мансийск, 2000; *Исповедь язычника/ A pogány hitvallása.* Екатеринбург, 2001; *Поющие молнии/Éneklő villámok.* Шадринск, 2001 (a 2. kiadás: USA, Észak-Karolina, Lulu, 2015); *Колокол грянет/Megszólal a harang.* Екатеринбург, 2003; *День боренья/A küzdelem napja.* Екатеринбург, 2005; *Лесные доктора/Erdei doktorok.* Екатеринбург, 2008; *Волки идут следом/Nyomunkban a farkasok.* (E kötetben két szerző műve jelent meg: Леонид Бабанин: Обезьяна, Андрей Tarханов: Пою я песню.) Екатеринбург, 2010; *Видения пророков/A próféták látomásai.* Екатеринбург, 2011; *Флейта иволги завём/Sárgarigó-fuvola hív.* Екатеринбург, 2013; *Буранная Россия/Viharos Oroszország.* Тюмень, 2015; *Когда улыбаются кедры/Amikor mosolyognak a cirbolyák.* Екатеринбург, 2016

Felhasznált, idézett irodalom

Bede 1999= Bede Anna: Harang a körtefán. Püski Kiadó. Budapest
 Domokos 1985= Domokos Péter: A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása. Akadémiai Kiadó.
 Tarханов 2000= Andrej Tarханов: A pogány gyalogút. Ethnica. Debrecen
 Огрызко, Вячеслав: Писатели и литераторы малочисленных народов Севера и Дальнего Востока – Библиографический правочник. I–II., Москва, 1998–1999
 Tarханов 1963= Андрей Tarханов: Первая завязь/Az első magház. Тюмень
 Tarханов 1972= Андрей Tarханов: Утренний бор/Hajnali fenyves. Свердловск
 Tarханов 1974= Андрей Tarханов: Стихи/Versek. Тюмень
 Tarханов 1975= Андрей Tarханов: Зелёный дождь/Zöld eső. Свердловск
 Tarханов 1977= Андрей Tarханов: Ханты-Мансийские сказки/Hanti-manszijszki mesék. Свердловск
 Tarханов 1978= Андрей Tarханов: Волшебство/Varázslat. Свердловск
 Tarханов 1979= Андрей Tarханов: Утренний лыжник/Reggeli síző. Свердловск
 Tarханов 1981= Андрей Tarханов: Праздник грома/A mennydörgés ünnepe. Москва,
 Tarханов 1981= Андрей Tarханов: Чудеса/Csoda. Свердловск

- Тарханов 1985= Андрей Тарханов: Морошковое лето/Tőzegszedres nyár. Москва
 Тарханов 1988= Андрей Тарханов: Храм милосердия/A jószág temploma. Москва
 Тарханов 1990= Андрей Тарханов: Рябинный пир/Berkenyelakoma. Свердловск
 Тарханов 1993= Андрей Тарханов: Пасхальный день/Húsvéti nap. Москва
 Тарханов 1995= Андрей Тарханов: Лоси спешат домой/A szarvasok sietnek haza. Москва,
 Тарханов 1996a= Андрей Тарханов: Озеро Мойпыр/A Mojpír-tó. Сургут
 Тарханов 1996b= Андрей Тарханов: Плач неба/Az ég sírása. Тюмень
 Тарханов 2000= Андрей Тарханов: Снежная симфония/Navas szimfónia. Ханты-Мансийск
 Тарханов 2001a= Андрей Тарханов: Исповедь язычника /A pogány hitvallása. Екатеринбург
 Тарханов 2001b= Андрей Тарханов: Поющие молнии/Éneklő villámok. Шадринск, 2001
 Тарханов 2003= Андрей Тарханов: Колокол грядет /Meggyszólal a harang. Екатеринбург
 Тарханов 2005= Андрей Тарханов: День боренья /A küzdelem napja. Екатеринбург
 Тарханов 2008= Андрей Тарханов: Лесные доктора/Erdei doktorok. Екатеринбург
 Тарханов 2010= Андрей Тарханов: Волки идут следом /Nyomunkban a farkasok. Екатеринбург
 Тарханов 2011= Андрей Тарханов: Видения пророков /A próféták látomásai. Екатеринбург
 Тарханов 2013= Андрей Тарханов: Флейта иволги завёт/Sárgarigó-fuvola hív. Екатеринбург
 Тарханов 2015= Андрей Тарханов: Буранная Россия /Viharos Oroszország. Тюмень
 Тарханов 2016= Андрей Тарханов: Когда улыбаются кедры/Amikor mosolyognak a sirbolyák. Екатеринбург
 Шешкин 1970= Окружной краеведческий Музей Окружной дом народного творчества. Пётр Шешкин. г. Ханты-Мансийск

Melléklet

*Bede Anna
Levél Szibériába*

Andrej, ki most messzi szibériai városodban, hóval borított faházban ülsz és írsz, vagy töprengsz, s ablakod jégvirágain át csipkésen dereng a havas útra a fény, látod-e aranyvirág ablakodból az üvöltő sivatagok vándorait a lelkeket fölkaparó hóviharban, akik elérhetetlen távolságokban keresik múltjukat és jövőjüket, s idegen küszöbre hullanak le, amikor már minden reményük megfagyott?

Régen nem látott költő barátom, te halk dalú, te nagyon európai ázsiai, hunyorgó kis halászfaluban ki születél csöndes halászatra, áhítatos estékre, zengő szép reggelekre,

te, ki a lángokból menekültél ki később tűzvész martalékává lett faludból, amikor füstbe ájult az élet, a madarak is elszálltak, a fák csonkjai kormos bálványokként meredeztek, s gyermekkori mesebirodalomból csak a sámán háza maradt meg; most, hogy már annak a falait is kikezdték a szelek, hogyan hordozod törekeny vállaidon az ősi álmok romhalmazát, a bizalom, megaláztatás, emlékezés, reménység és nagyra törő akarat évezredek terheit? (...)

Andrej, otfeledett édes fivérünk, az embert próbáló viharokban, a tűz és jég dühöngő ütközeteiben ki mosolyogva állsz, szelíden és bölcsen, ki tűzben edzett, fájdalomban tisztult népedet soha el nem hagytad, eljössz-e hozzánk a madár lakta délre, elhozod-e nekünk a hóban álmodó erdő, a fagyokkal perelő lila fürtös füziikevirágok, a mocsárból mosolygó aranymálna, a halálból megújult emberi élet szépséges üzenetét? (In: Bede Anna: Harang a körtéfán. Válogatott versek. Püski Kiadó. Budapest. 1999: 46)

*Andrej Tarhanov
Levél Magyarországra*

Olvastam a leveledet, Anna,
 Olvastam a költeményedet,
 Mintha rejtett kincsekre bukkanna,
 Ki annyiszor szántott és vetett.
 E titokkal elvezetlek téged
 Századok perzselte utakon
 A Hétlábú Szellem szentélyéhez,
 Csak kövess, és higgy nékem nagyon.
 Elviszlek a cédrusos vadonba,
 Hol születtem lombsátrak alatt,
 Honnét halként
 Fényhálóba fogva
 Emeltek ki a napsugarak...
 Élet kincse, sugarai – évek!
 Széthulltatok, hozva bajra bajt.
 Elvezetlek, magyar Anna téged,
 Hulljon ránk nagy útnak pora majd.
 Ismerd meg a kövek jajgatását,
 A Tejút kutyaszán-nyomait,
 Múlt életek bomlott vonulását
 S a kín törét, mely mellbe hasít...

Hogy ne vesszek el, vadonom járván,
 S megálljam az ég tilalmait,
 Egy koroktól megfeketült bálvány
 Reám hagyta számszeríjait...
 Titkok, titkok, meddig a szem ellát...
 Hogyan tudnánk mind megfejteni?
 Ezért voltunk oly sokáig némák,
 Mint ősi mondák árny-alakjai.
 Bármerre csak járunk,
 Titkok várnak.
 Mennybe szállni égve
 Volna szép!
 De, kék szemű Annám, nézd e tájat:
 Kárhozottak isszák gyógyvizét.
 Hol süppedtünk lápon s hóviharban,
 Utat tett le ott a józan ész.
 Baráti szót találunk
 A bajban.
 Mosolygunk már. Ennyi az egész.

(In: Andrej Tarhanov vogul költő versei. A pogány gyalogút. Ethnica. Debrecen. 2000: 27–8)

Andrej Tarhanov
A mennydörgés harmóniája

Domokos Péter magyar tudósnek

Ma megszólított a természet.
 Rám kiáltottak szálló vadkacsák.
 Bujkálva keresek menedéket,
 rénszarvasbőrből való palotát.

A fenyvesek narancsszín sárgák,
 cikáznak köztük áttört sugarak.
 A reggelben álló sudár fák
 ragyognak hímes díszek alatt.

Kupolákon csillagok égnek –
 megannyi fémes hókristály-darab.
 Őr-fények páncélban, kékek,
 a Csönd kapuja előtt állanak.

Vadként kúszom kunyhóm falához
 rózsapalotát álmodozva én...
 megtorpanok: Gulliver áll ott –
 Jávorszarvas az erdő közepén.

Töredezett agancssal, fájva:
 egy forró, vad világból jött, csodás,
 a pillanat meséje: látomás,
 a mennydörgés harmóniája.

(In: Andrej Tarhanov vogul költő versei. A pogány gyalogút. Ethnica. Debrecen. 2000: 31)

✱

Beszámoló
a XIV. Finnugor Írókongresszusról

A kongresszusra az észtsországi Tartuban került sor 2017. augusztus 24. és 26. között a tavaly ősszel megnyitott modern és minden szempontból lenyűgöző új Észt Nemzeti Múzeumban.¹¹ A szervezés nehéz munkáját az észt Fenno-Ugria Egyesület vállalta magára. A zökkenésmentes lebonyolításért köszönet illeti Viia-Kadi Raudalaint az Egyesület igazgatóját és munkatársait.

A tizenöt tagú magyar küldöttség 23-án reggel indult Budapestről és este hat óra tájban érkezett Tartuba. Mind az oda-, mind a visszaút különösebb bonyodalmak nélkül zajlott, ami Rubovszky Éva és Pusztay János szervező munkájának volt köszönhető. A küldöttségben határon túli honfitársaink is képviseltették magukat: Molnár Bodrogi Enikő és Varga P. Ildikó Kolozsvárról érkezett, Fenyvesi Ottó a Vajdaságból, Antonenko Miklós Ungvárról. Váratlan betegsége miatt nem tarthatott a küldöttséggel Bárczi Zsófia Nyitráról. Magunkkal vittük azonban „A szlovákiai magyar kisebbség története és irodalmi reprezentációja” c. előadásának angol nyelvű változatát, így azzal a Kongresszus résztvevői megismerkedhettek. A magyar küldöttség kongresszusi tevékenységére később visszatérek.

¹¹ A Múzeumról szeretnénk később részletesen beszámolni.

Alighogy megérkeztünk a szállodába, már indulhattunk is a múzeumba, ahol a regisztráció után meghallgattuk Mari Kalkun észt énekesnő hangversenyét.

Másnap reggel szakavatott vezetéssel megtekinthettük az Észt Nemzeti Múzeum „Uurali kaja” (= Uráli visszhang) c. állandó kiállítását, amely az uráli népek hagyományos életét és kultúráját mutatja be nagyon látványosan, sok információval és a technikai eszközök sokoldalú alkalmazásával. Reméljük, hogy a kiállítás részletesebb bemutatására lapunkban még visszatérhetünk.

A hivatalos megnyitót a francia származású de évtizedek óta Észtországban élő irodalmár és műfordító, a Finnugor Irodalmi Szövetség¹² alelnöke, Eva Toulouze vezette, stílszerűen udmurt népviseletbe öltözve. Először az észt köztársasági elnök üdvözlő levelét olvasták fel, majd Tönis Lukas a Múzeum igazgatója köszöntötte házigazdaként a résztvevőket, aki megemlítette, hogy a tavaly őszi megnyitó óta a Múzeumnak 300 ezer látogatója volt. Őt követte Tiit Aleksejev az Észt Írószövetség elnöke és – mint szervező – Viia-Kadi Raudalainen.

Ezt követően Pusztay János a Finnugor Irodalmi Szövetség elnöke kapott szót. Ő többek közt átadta a jelenlevőknek kiváló műfordítónk, Nagy Katalin üdvözlését, aki egészségi állapota miatt sajnos nem tudott Tartuba utazni. Majd megemlékezett az előző kongresszus óta elhunyt írókról, irodalmárokról és visszatekintett a korábbi kongresszusokra. Emellett olyan fontos témákat is érintett, mint az irodalom szerepe a társadalomban és a fordítási problémák. Hangsúlyosan foglalkozott az oroszországi kis finnugor népek problémáival. Az ő írók nagy dilemmája, hogy anyanyelvükön vagy oroszul írjanak-e. A nemzeti kultúra megőrzésére irányuló törekvés és a szélesebb körű ismertség vágya más-más megoldást indukál. További problémát jelent az asszimiláció. Ez részben spontán folyamat, de kimondatlanul a hivatalos szervek is támogatják. És akkor az anyagi kérdésekről még nem is beszélünk, vagyis a nemzeti kultúrára szánt szűkös eszközökről.

Pusztayt a finnugor irodalmi mozgalom legendás alakja, nagy örege Arvo Valton észt író követte. Az évek múlása meglátszik Valton mozgásán, de szellemi frissességét és alkotóerejét megőrizte. Erről tanúskodott előadása és az a sok könyv, amelyeket az utóbbi években észtre fordított a rokon népek irodalmi terméséből. Előadása szorosban kapcsolódott a kongresszus előre meghirdetett témájához (Történelem az irodalomban). Bemutatta a finnugor történelmi regények és a verses epika észt fordításait, és arról beszélt, hogy mennyiben járulnak hozzá ezek a finnugor népek történelmének megértéséhez.

A csütörtök délelőtti ülésnek volt még egy figyelemre méltó momentuma. Először jelentek meg ugyanis a finnugor írókongresszuson a nganaszán (régebbi elnevezéssel tavgi szamojéd) nép képviselői. A nganaszánok már csak 800-an vannak, jelenleg a Jenyiszej folyó torkolata közelében élnek. Eredetileg nomadizáló rénvadászok voltak, akiket a szovjet korszakban letelepedésre kényszerítettek. Így ősi foglalkozásukat nem gyakorolhatják. 90%-uknak nincs munkája, ezért reménytelen körülmények közt élnek, szociális segélyből tengetik életüket. Helyzetükről korábban a náluk járt magyar nyelvészek is hasonló beszámolót adtak. Kettejük közül főleg a fiatalabbik hölgy,

¹² A szervezet hivatalos angol elnevezése: Association of Finn-Ugric Literatures, rövidítve AFULI.

Valeria Savrian beszélt. Elmondta, hogy népi iparművészettel foglalkozik, szövetkezetet is alapított, hogy jövedelemhez juttassa a többieket. Arról panaszkodott, hogy senki sem segít nekik ezért ilyen nehéz a helyzetük. Nem jobb a nganaszán nyelv helyzete sem, bár jelennek meg tankönyvek, sőt orosz–nganaszán szótárt is kiadtak. Az idősebb hölgy, Nina Csuncsunar nganaszán népdalokat adott elő.

A továbbiakban nem követem a kongresszus időrendjét, hanem más szempontok szerint csoportosítom mondanivalómat. Lássuk mindenek előtt a magyarok szereplését. A magyar küldöttség tagjai Pusztay János megnyitóján kívül a következő előadásokat tartották. Bokányi Péter: *A magyar történelmi regényekről*, Dyekiss Virág: *Személyes történet az epikus folklórban*, Fenyvesi Ottó: *Rend és kaland – magyar irodalom a volt Jugoszláviában*, Molnár Bodrogi Enikő: *Erdélyi ideológia a két világháború között*, Lázár Imre: *Barátok/Rokonok? Megjegyzések a finnugor kulturális kapcsolatokról*, P. Varga Ildikó: *Történelmi traumák személyes tapasztalatként Tompa Andrea első regényében*, Benedek Nóra: *Magyar–észt irodalmi kapcsolatok a szovjet korszakban*. Bokányi Péter előadása oroszul hangzott el, Benedek Nóráé észtül, a többi magyar előadás angol nyelvű volt.

A kongresszuson elhangzott előadások többsége többé-kevésbé kapcsolódott a fent említett központi témához. Így például a francia Anne-Victoire Charrin Jeremey Ajpin történelmi regényeiről beszélt. Tatjana Szaveljeva arról, hogy milyen történelmi események jelennek meg a permják dráma-irodalomban, Peeter Helme arról, hogy milyen helyet foglal el a történelem a mai észt prózában.

Mint az udmurt nyelv kutatója nagy érdeklődéssel hallgattam a finn Esa-Jussi Salminen előadását az udmurt irodalom történetéről és jövőbeli perspektíváiról. Örömmel talákoztam a magyarul is jól tudó udmurt nyelvessel Alekszander Jegorovval, aki előadásában a magyar irodalom udmurtra fordításakor felmerülő problémákkal foglalkozott.

A múzeum előcsarnokában volt természetesen könyvkiállítás is. Ezen a magyar küldöttség is bemutatott néhány frissen megjelent könyvet: Mihail Petrov udmurt író (1905–1955) *Vuzs Multán* c. 1954-ben megjelent történelmi regényének magyar fordítását. A könyvet Horváth Iván a magyar küldöttség tagja fordította. Nagy Katalin Anna Nyerkagi nyenyec író *Anyiko a Nogo nemzetségből* c. kisregényét fordította le és küldte el a kongresszusra, Pusztay János pedig a szetu eposzt fordította magyarra és készített hozzá szótárt.

Könyvbemutató a kongresszus csütörtöki programjában is szerepelt, utána pedig egy három tagú udmurt–észt együttes énekelt, zenélt és táncolt. A csütörtök estét az Észtországban működő magyar, illetve finn kulturális intézet nagyvonalú fogadása zárta, amelyen az intézetek vezetői is megjelentek és szívélyesen köszöntötték a kongresszus résztvevőit.

A kongresszus hivatalos része pénteken délután ért véget, miután Pusztay János bejelentette, hogy a Finnugor Irodalmi Szövetség vezetőségét változtatás nélkül újjáavasztották és hogy a következő kongresszus színhelye Kolozsvár lesz.

Este a szállodából átsétáltunk a történelmi Városházához, ahol Urmas Klaas Tartu polgármestere üdvözölte a kongresszus résztvevőit és fogadáson látta vendégül őket.

A szombati kirándulás célpontja Szetuföld volt, pontosabban Obinitsa falu, amelynek nevére olvasóink is emlékezhetnek, mert ez a falu volt tavalyelőtt a Finnugor Kulturális Főváros. Itt kell elmodanom, hogy a szetuk (ők magukat *seto*-nak nevezik, földjüket pedig *Setomaa*-nak az angol nyelvű kiadványokban is). külön finnugor népek tartják magukat. Ez a hiedelem tudományos szempontból téves, nyelvük egy déli észti nyelvjárás, amely történelmi okokból erősen különbözik az észti irodalmi nyelvtől, ami az észti nyelvjárás alapul. A középkorban a szetuk ősei szoros kapcsolatba kerültek a délebből ideköltöző oroszokkal és átvették tőlük az ortodox vallást, amit mind a mai napig megőriztek. Természetesen van saját zászlajuk is, ezzel is hangsúlyozzák különállásukat.

Szetuföld déli része 1944 óta Oroszországhoz tartozik. Ott azonban csak kb. 300 szetu él, az észtsországi Szetuföldön kb. 4 000, másutt Észtországban vagy szerte a világon kb. 8 500. Tehát még az uráli népek között is kis népcsoportról van szó, amelyik azonban szívósan őrzi nyelvét és kultúráját. És ehhez az észti államtól minden támogatást megkap. A *Setomaa* c. újság 1500 példányban jelenik meg. A Szetu intézet (Setoinstitut) szetu nyelvű könyveket, tankönyveket ad ki. A nyelvet az iskolában is tanítják. Szetuföld – amennyire e rövid látogatás során meg tudtam ítélni – teljesen mezőgazdasági jellegű. A földet rendszeresen megművelik, de ez nyilván nem elég a boldoguláshoz. Ezért a turizmust próbálják fellendíteni. Észt, angol és orosz nyelvű prospektusokon mutatják be a látványokat, a színvonalas szállásokat és éttermeket. Az érdeklődőknek ajánlom a www.visitsetomaa.ee honlapot.

Visszatérve a mi kirándulásunkra, Obinitsában a falu szélén fogadtak a község vezetői és mindjárt kávéval, süteménnyel és vodkával kínáltak. Az ismerkedés után házigazdáink szetu népdalokat énekeltek a Szetu Galériában, ami persze csak korábbi földszintes parasztház, szépen berendezve. Megnézhettük a szomszédos népművészeti boltot, gyönyörködhattunk a szetu asszonyok kézimunkáiban. A nap folyamán a buszokkal bejártuk a falu környékét, voltunk ortodox templomban, meghallgattuk annak történetét, hogyan építettek templomot a szovjet korszakban, jártunk a temetőben, és felmáshattunk egy magas kilátótoronyba, ahonnan Szetuföld Oroszországhoz tartozó részét is láthattuk. Nagy élmény volt a szabadban elköltött ebéd. (Szerencsére csak egy-két csepp eső esett, aztán a felhők továbbálltak.) Délutáni program volt az obinitsai Szetu Múzeum meglátogatása. Ezt egy korábbi parasztházban 1995-ben nyitották meg, és az alapítók szándéka szerint az 1920–1940 közötti paraszti életet mutatja be, vagyis azt az időszakot, amikor Észtország először független lett. A falu lakói igazán büszkék lehetnek múzeumukra. Hatalmas kemencéjével, bútoraival, gyönyörű textíliáival mély benyomást tesz a látogatóra. A bejárással szemben van az ortodoxoknál szokásos szent sarok, az ikonnal és a köré helyezett díszes hímzett törülközővel. A múzeum más részén bemutatják a szetu nyelvű kiadványokat is és persze emléktárgyakat is lehet vásárolni. Innen visszatértünk a már említett Szetu Galériába, ahol meghallgattuk a helybeli költők szetu nyelvű verseit. Bevallom a szövegből nem sokat értettem, de a verssorokban – nem véletlenül – határozott kalevalai lüktetés érződött. Ekkor adta át Pusztay János a házigazdáknak az általa magyarrá fordított szetu eposz egy példányát is. Ezután már a szívélyes búcsú

következett, és – hogy egy jól bevált közhellyel éljek – fáradtan, de élményekben gazdagodva értünk vissza Tartuba.

A finnugristák között évtizedek óta eldöntetlen (és talán eldönthetetlen) vita folyik arról, létezik-e egyáltalán „finnugor irodalom”. Lehet, hogy létezését szigorúan tudományos érvekkel nem lehet bebizonyítani, de ez a kongresszus számomra azt bizonyította, hogy az itt megjelentek számára bizonyosan létezik. Ezt bizonyítják az előadások, a könyvbemutatók és főleg a folyosói beszélgetések, amelyekben folyamatosan kifejezésre jut az egymás iránti érdeklődés és szolidaritás. Nyilvánvaló, hogy egy népek, népcsoportnak annál keményebben kell küzdenie nyelve és kultúrája megőrzéséért, minél kisebb. Ebben a mindennapos küzdelemben nagy erőforrás lehet mások együttérzése és támogatása. Ez és az ehhez hasonló kulturális és tudományos kongresszusok pedig jó alkalmat szolgáltatnak a szolidaritás minden formájának gyakorlására. Ezért van rájuk szükség és ezért segíthetik elő az emberi kultúra sokféleségének megőrzését.

Csúcs Sándor

A finnugor nyelvek oktatásának helyzete Oroszországban (2017)

Az *Eho Moszkva* ufa-i szerkesztősége 2017 nyarán felmérést végzett arról, hogy áll az őslakosság nyelvének tanítása Oroszországban. 22 köztársaságban gyűjtöttek adatot – egyrészt az illetékes oktatási minisztériumoknak kérdőívet küldtek, másrészt megkérdezték újságíróktól, társadalmi szervezetek vezetőitől, bloggerekétől, folyik-e vita a köztársaságokban az őslakosság nyelvének tanításáról. A 22 köztársaság között vannak a finnugor népek köztársaságai is: Karjala, a Komi Köztársaság, Marij El, Mordóvia és Udmurtia.

Az alábbiakban röviden ismertetem a finnugor köztársaságokkal kapcsolatos válaszokat.

Karjala (Karélia)

Az Oktatási Minisztérium közölte, hogy a köztársaságban az államnyelv az orosz. Anyanyelvként és idegennyelvként egyaránt tanítják a karjalait (karél és livvik nyelvjárás), a vepszt és a finnt. Finnül 4310, karjalaiul 2243 diák tanul.

A *karjalai nép szövetségének* elnöke arról számolt be, hogy 2016-tól folyik a vita a karjalainak mint államnyelvnek a státuszáról. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az elmúlt évtizedben már kidolgozták azt a nyelvtörvényt, amely a karjalait regionális államnyelvi státusszal ruházta volna fel, hasonlóan a többi finnugor köztársaság nyelvhez, ám a törvényt elvetették egy föderális törvényhelyre hivatkozva, miszerint Oroszországban (regionális) államnyelv csak cirill betűvel írt nyelv lehet, a karjalai pedig latin betűs.) A karjalaiak képviselői arra hivatkoznak, hogy a regionális államnyelvi státusz reményt ad a nyelv megőrzésére. A 2010-es népszámlálás adatai alapján a karjalai nyelvet beszélők száma alig haladja meg a 45 ezret. A Törvényhozás képviselői szerint át kell térni a cirill írásra. (Megint csak egy zárójeles megjegyzés: erre tettek már kísérletet a közelmúltban: néhány tankönyvet cirill betűsen készítettek el, de egy-két év után a szerzők maguk javasolták, hogy vissza kell térni a latin betűs írásra.) A köztársaság lakóinak többsége attól tart, hogy ha a karjalai államnyelvvé válik, akkor kényszeríteni fogják a nem karjalaiakat a nyelv tanulására.

Komi Köztársaság

Az Oktatási Minisztérium válasza szerint a köztársaságban az államnyelv az orosz és a komi. A köztársaság oktatási intézményeinek 97%-ában a tanulók a komi nyelvet mint tantárgyat és mint államnyelvet (azaz nem mint anyanyelvet) tanulják, amely a kötelező tanterv része. A tanítás nyelve kizárólagosan az orosz.

A 7x7 internetes folyóirat főszerkesztő-helyettese szerint a komi nyelv kötelező iskolai tanulásáról 2011-ben, a regionális törvény elfogadása után megkezdődött a vita. Korábban az iskolák vezetősége maga dönthetett arról, felveszik-e ezt a tantárgyat a programba vagy sem, szervezzenek-e fakultatív vagy speciális kurzust. Szülői közösségek adtak hangot véleményüknek, mely szerint a komi nyelv tanítása haszontalan, mert a köztársaság lakói közül nem sokan beszélnek, elveszi a tanórákat más, nem kevésbé fontos tantárgyaktól, növeli a gyermekek terhelését. Nyílt leveleket írtak a köztársaság elnökének, az Alkotmánybíróságon támadták meg az Oktatási Minisztérium rendeletét (eredménytelenül), kerekasztalokat szerveztek. 2017 június végén a lakosok 500 aláírást gyűjtöttek a petíciójukhoz, amelyet a regionális parlamentnek nyújtottak be azzal a javaslattal, hogy szüntessék meg a komi nyelv kötelező oktatását az iskolákban. Leginkább az északi városok lakossága körében tapasztalható elégedetlenség és értetlenség, például Vorkutában és Intában. Ott történetileg nem alakult ki komi nyelvű lakosság. Ezek a városok úgy keletkeztek, hogy a múlt század 30-40-es éveiben a szénkitermelés miatt oda irányították a GULAG rabjait. Jelenleg sokkal több ukrán és német lakik ezekben a városokban, mint komi. A komik főként a köztársaság középső és déli járásaiban élnek, valamint északon Izsma környékén. Vorkutában, Intában és néhány más városban nincs elegendő komi nyelvtanár. 320 iskolában tanítják a komi nyelvet, de – az Oktatási Minisztérium adatai szerint – csak 225 pedagógus van.

A törvényhozók álláspontja egyértelmű: a nyelv megőrzése érdekében állami támogatást kell biztosítani, amely meghatározott követelményeket tartalmaz. Például a közigazgatási épületek feliratai, az utcanévtáblák stb. ne csak orosznyelvűek legyenek,

hanem kominyelvűek is. A költségvetés támogatja a kominyelvű tv-programokat, újságokat, Sziktivkárban évente többször nyelvtanítási csoportokat szerveznek (ingyenesen).

Marij El

Az Oktatási Minisztérium válasza: a köztársaságban az államnyelv az orosz és a mari (hegyi és mezei). Az iskolákban a mari nyelvet mint anyanyelvet és mint államnyelvet tanítják, utóbbit integrálva „A Marij El népeinek kultúrája és történelme” tantárgyba. A tantárgyak oktatása – a mari nyelv és irodalom kivételével – mari nyelven nem folyik.

Az Elnöki Nemzeti közoktatási iskola-internátus igazgatója szerint a szülők körében általános az a vélemény, hogy hasznosabb az orosz nyelv tanulása, mint az anyanyelvé. Úgy tartják, ha a gyermek az anyanyelvét tanulja, nem fog tudni előrehaladni a karrierjében, akadályt fog neki jelenteni, hogy nem tudja megfelelő szinten az orosz nyelvet. Ezért a szülők azt kérik, úgy szervezzék az oktatási programot, hogy a mari nyelvet ne anyanyelvként, hanem államnyelvként tanítsák. A köztársasági hatalom feladata az, hogy meggyőzze a szülőket, hogy a gyermekek a mari nyelvet anyanyelvként és ne államnyelvként tanulhassák.

(Egy friss hír: augusztus közepén a mari nyelvű rádióadásban egy középiskolai tanárnővel készült interjú, amelyből kiderült, hogy mari nyelvóra hetente egyszer van, és a diákok a marit mint idegennyelvet tanulják. A középiskolába járó mari tanulók nem beszélnek a mari nyelvet, csupán gyenge passzív nyelvtudásuk van.)

Mordvin Köztársaság

Az Oktatási Minisztérium válasza szerint államnyelvek: az orosz és a két mordvin nyelv, az erza és a moksza. Az orosz tannyelvű iskolákban a szülők kívánsága szerint van lehetőség a két mordvin nyelv mint államnyelv tanulására a 2–7. osztályban. A nem orosz tannyelvű iskolákban a tanulók az 1–11. osztályban anyanyelvként tanulják a mordvint vagy a tatárt.

Egy megkérdezett újságíró szerint a szülők nem értik, miért van a gyermeknek szüksége a nemzeti nyelvre. Különböző vélemények vannak, alapjában azok, akik tudják a nyelvet, támogatják annak tanítását. Akik nem tudják, nem látják értelmét. Vannak azonban olyanok is, akik a nemzeti nyelv tudását pozitívan értékelik: „A köztársaságban élni és nem tudni a nemzeti nyelvet – szégyen.”

Maguk a gyermekek különbözőképpen viszonyulnak a nemzeti nyelv tanulásához. Vannak, akiknek szerencséjük volt a tanárral, aki nem kényszeríti őket, hogy a mordvin himnusz eredetiben énekeljék, és csak az alapokat tanítja. A kamaszok szerint moksául vagy erzául köszönni mókás. A gyermekeknek az elemi osztályokban nehézségeik vannak a nyelv tanulásával.

A nemzeti nyelvek tanulásával kapcsolatos ellenérzések az újságíró szerint azzal magyarázhatók, hogy a szülők és a pedagógusok nem tudják rendesen elmagyarázni a nyelv tanulásának jelentőségét és aktuáltságát. Arra kellene törekedni, hogy a nemzeti

nyelv tanulását egyszerűbbé kell tenni. (Ez véleményem szerint a Patyomkin-falu építésének fontos építőeleme.)

Udmurt Köztársaság

Az Oktatási Minisztérium tájékoztatása szerint az államnyelvek az orosz és az udmurt. Az udmurt nyelv kötelező oktatását törvényhozási szinten nem rögzítették – az udmurt nyelvet önkéntes alapon lehet tanulni. Az udmurt nyelven kívül tantárgyként és fakultatív foglalkozásokon lehet tatár és mari nyelvet tanulni. Az iskolákban az oktatás nyelve az orosz.

Az Összudmurt Asszociáció Nemzetgyűlésének egyik tagja szerint az Udmurt Államtanács vizsgálja a nyelvek oktatásának kérdését. Vannak káderproblémák, valamint szükség van az anyanyelv-oktatás módszertani irodalmának korszerű formáira, bekapcsolva az internetet is. Társadalmi vita folyik olyan gimnáziumok alapításáról, amelyekben udmurt nyelven lehetne tanulni, például Glazovban és Mozsgában.

Összegezve: az Oroszországi Föderáció finnugor köztársaságaiban az őshonos nyelvek oktatásának helyzete nem megnyugtató. Mivel minden finnugor nyelvű nép kisebbségben van a róla elnevezett köztársaságban, remény sincs arra, hogy az anyanyelvét megőrizni akaró kisebbség törvényi támogatással elérhesse célját. Ugyanakkor látni kell azt is, hogy az őshonos népesség jelentős része is a nemzeti nyelv tanításának haszontalanságát sulykoló demagóg propaganda áldozatul esik, s maga is az anyanyelv-tanítás ellenzőjévé válik.

Összehasonlításként idézek példákat néhány más köztársaságból. Ebből kiderül, hogy az anyanyelvű oktatás – a hatályban lévő törvények ellenére – sem lehetetlen.

Baskíriában az államnyelv az orosz és a baskír. A szülők tanácsa és az iskola közösen dönt arról, hogy az adott iskolában melyik nyelvet tanítsák anyanyelvként a 14 nyelv közül (orosz, baskír, tatár, csuvas, mari, udmurt, mordvin, német, ukrán, belorusz, lett, ivrit, lengyel, örmény). A szülők kívánságára nemcsak orosz nyelven folyhat az oktatás, hanem baskíru, tatáru, mariu és udmurtu is. (Ez utóbbi kettő még az adott finnugor köztársaságban sem lehetséges.)

Bár vita folyik a köztársaságban a baskír nyelv tanulásának fontosságáról, azt mind a támogatók, mind az ellenzők elismerik, hogy a baskír nyelv megőrzése a régió kulturális fejlődésének és hagyományai megőrzésének fontos eleme, és a baskír nyelv oktatásának új megoldásaira van szükség az iskolákban.

Burjátijában az államnyelv az orosz és a burját. 100 iskolában anyanyelvként, 252 iskolában államnyelvként tanítják a burjátot. Korábban kötelező volt a burját nyelv oktatása (heti 1, maximum 3 órában), de a szülők társadalmi vitára bocsátották, hogy ők nem akarják, hogy gyermekeik burjátul tanuljanak.

A **Krím**ben három államnyelv van: az orosz, a krími-tatár és az ukrán. A szülők döntenek arról, hogy az 1–9. osztályban milyen nyelven folyjon az oktatás; a 10–11. osztályban az oktatás nyelve az orosz. 15 iskolában krími-tatár, egy iskolában ukrán nyelven folyik a tanítás. Az orosz tannyelvű iskolákban vannak osztályok, amelyekben

krími-tatár vagy ukrán nyelven folyik a tanítás. A valós életben azonban csak az oroszot használják.

Jakutijában az államnyelvek az orosz és a jakut. (Ezek mellett hivatalos nyelv az even, az evenki, a jukagir, a csukcs és a dolgán.) 632-ből 401 iskolában az oktatás nyelve a jakut. Az orosz tannyelvű iskolákban heti egy órában tanítanak társalgási jakut nyelvet. A hivatalos nyelveket igény szerint tanítják az adott lakosság kompakt letelepedésű helyszíneinek iskoláiban, sőt, van, ahol a tanítás nyelve is az adott nyelv. Társadalmi igény van az anyanyelvű osztályok számának emelésére.

Észak-Oszétiában 2017. szeptember 1-jétől nyílik az alán gimnázium, amelyben az oktatás nyelve az oszét lesz. Az utóbbi időben a fiatalság körében divatosá vált az oszét nyelv.

Tatarsztanban az államnyelvek az orosz és a tatár. Az oktatás nyelve lehet orosz, tatár, csuvas, mari, udmurt, mordvin.

Az oroszok keveslik az orosz nyelvre fordított órák számát, a Tatárok világtalálkozója pedig a tatár nyelvórát.

A köztársaságban három álláspont van:

- az **orosz nyelvet preferálók** szerint az orosz nyelvet az élet több területén használják, mint a tatárt; az orosz nyelvű érettségi feltétele a továbbtanulásnak;
- a **tatár nyelvet preferálók** érvei: fejleszteni kell a nemzeti nyelvet, amely folyamatosan veszít státuszából, s a fiatalság kezdi elfelejteni; a nyelv elvesztése végső soron Tatarsztán viszonylagos függetlenségét biztosító köztársasági státuszát is veszélyezteti;
- az **orosz és a tatár nyelv egyenjogúságát preferálók** a köztársasági hatalom képviselői, akik nem akarnak konfliktust a föderális hatalommal a tatár nyelv túlsúlya miatt, de a helyi lakosság támogatását sem akarják elveszíteni – lévén, hogy a falvakban az élet tatár nyelven zajlik.

Csuvasiában az államnyelvek az orosz és a csuvas. 277 általános iskolában az oktatás nyelve a csuvas, 16-ban a tatár. 3 orosz tannyelvű iskolában tanulhatnak erza nyelvet a diákok.

Putyinnek a közelmúltban Joskar-Olában tartott beszéde a Nemzeti-kulturális újjászülés társasága (Ирӱклӱх) szerint „a nemzeti nyelvek tanításával kapcsolatban alkotmányellenes, tökéletesen át nem gondolt, provokatív, a nemzetközi normákkal szembemenő, amit egyáltalán nem szabad megengedni a Csuvas Köztársaságban.”

Pusztay János

Énekverseny, művészeti tábor, főzés, foltvarrás, divatbemutató és a többi

finnugor kulturális programok Iszkaszentgyörgyön

Előző számunkban olvashattak interjút a tavalyi Finnugor Kulturális Főváros rendezvénysorozat veszprémi eseményeiről. Most Gáll Attilával, Iszkaszentgyörgy polgármesterével beszélgettünk, aki az iszkaszentgyörgyi FUKF-programok főszervezőjeként tevékenykedett. Mivel a település honlapján (<https://iszkaszentgyorgy.wordpress.com/>) a magyar, angol és orosz mellett észt, udmurt, szetu, mari, hanti, komi, számi és erza nyelveken is olvasható beszámoló és a gazdag fotóanyag mellett sok adat is megtalálható, elsősorban a szervezés tapasztalatairól érdeklődtünk.

Amint ez a honlapról is kiderül, sok sikeres eseményt rendeztetek az elmúlt év során, és ez nem kevés munkával járhatott. Kik működtek közre a tervezésben és a szervezésben?

A pályázat beadását megelőzően a projekt ötletét megbeszéltük a Képviselőtestülettel, majd a településünkön élő finn díszpolgárunkkal, Ari Kupsusszal. Egy Budapesten élő iszkaszentgyörgyi fiatalembert pedig felkértünk arra, hogy legyen projektmenedzserünk, aki tartja a külföldi partnerekkel a kapcsolatot, képvisel minket külföldön, szerkeszti az elektronikus tartalmainkat.

Miután sikeresen megnyertük – Veszprémmel közösen – a pályázatot, kértük a helyi szereplőket (hivatali dolgozókat, pedagógusokat stb.), hogy a saját szakterületükön segítsenek, illetve megkerestük külföldi partnereinket, hogy találjunk olyan önkénteseket, akik Iszkaszentgyörgy „finnugor nagyköveteiként” az év egy részében nálunk laknak, és munkájukkal, aktivitásukkal kifelé Iszkaszentgyörgyöt képviselik, míg lakóink felé a finnugor ügyet.

Hogyan kapcsolódtak a programok a település meglévő kulturális fórumaihoz?

A pályázatunkat úgy építettük fel, hogy illeszkedjen arra a vázra, ami a mi kulturális életünk: falunap áprilisban, Szent Iván-nap júniusban, nyárvégi multság szeptemberben, szüreti felvonulás októberben. Ezekhez a jelesebb napjainkhoz jönnek még kisebb ünnepek, művelődési házi események, iskolai versenyek és ünnepek, testvértelepülési találkozók stb. Ezeket olyan szemmel néztük át, hogy finnugor kulturális fővárosként mit kell még hozzáadni, mit kell jobban hangsúlyozni, hogy finnugor programként lehessen bemutatni.

Benyomásaitok alapján milyen csoportok figyelmét tudtátok leginkább felkelteni? Kik mutatkoztak különösen érdeklődőnek?

A faluközösség vevő volt arra, hogy most mi vagyunk a finnugor kulturális főváros, részt vettek az eseményeken, ami örömteli. Ugyanez elmondható a hazánkban élő finnugor gyökerű személyekről is, hogy nagyon érdeklődők, nyitottak voltak a programjaink iránt.

Volt-e olyan program, amelyet kimondottan az iskolás korosztálynak szántatok?

Igen, sok ilyen programunk volt, de kiemelném az országos ének-zenei versenyt, amelyet évek óta az iszkaszentgyörgyi iskola szervez, és ahol az idei döntőben finnugor énekekről volt szó, meg kellett tanulni egy finnugor dalt, majd a döntőbe jutott csapatoknak udmurt finnugor nagykövetségünk megtanított egy udmurt éneket, amit közösen énekeltünk el. Szerintem ez a gyerekek számára felejthetetlen volt.

Melyik volt a legsikeresebb rendezvényetek, és ennek mi volt a "titka"?

Sok nagyon sikeres rendezvény volt, közülük talán az udmurt divatbemutatót említeném: udmurt nagykövetségünk, Darali Leli szervezett egy olyan kortárs és népi divatbemutatót, amely fantasztikus élmény volt számomra. Udmurtiából jöttek divattervezők, koreográfusok, akik bevonták a ruhák bemutatásába a helyi lányokat, asszonyokat. A település színpadot építtetett a kastélyunk elé, és ez a XVIII. századi kastély volt a háttér, a díszlet.

Volt-e olyan momentum a az eseményeknek vagy akár a szervezésnek, amelyet valamiért kiemelnétek?

Nagyon erős momentumai voltak azok a napok, amikor a testvértelepüléseinken (német, francia, romániai, lengyel és észt) mutatkoztunk be, finnugor kulturális főváros minőségben. Jó volt képviselni egy darabka finnugorságot, miközben a kiutazó delegációk tagjainak is felejthetetlen élmény volt maga a felkészülés, az utazás, a részvétel.

A település egyébként is pezsgő kulturális életéből ítélve rutinos szervezők vagytok. Adódott-e mégis a tavalyi év során valamilyen speciális tapasztalat?

Jó volt megtapasztalni azt, hogy a településünk adottságai elégségesek ahhoz, hogy méltó módon képviseljük a magyarságot, Magyarországot. Ugyanakkor az is kiderült, hogy az oroszországi finnugor népekkel való kommunikációhoz nagyon kell az orosz nyelv ismerete. Projektmenedzserünk nagyon jól beszél oroszul, így sikerült sok szervezési nehézséget áthidalni. De ha már a speciális tapasztalatról beszélünk és az orosz nyelvről: az oroszországi finnugoroknál az idő más fogalom, mint nálunk. Elég lazán értelmezik.

Lett-e a rendezvénysorozatnak hosszabb távú hozadéka vagy folytatása, amelyre esetleg nem is gondoltatok korábban?

A finnugor kulturális fővárosok (udmurt, szetu, karél) számon tartják egymást, és van egymáshoz meghívásunk. Ez egy újabb lépés lehetne egy szorosabb együttműködés felé, de mi magyarok nagyon messze vagyunk földrajzilag a többi fővárostól, és ez bizony akadálya a szorosabb együttműködésnek.

Köszönjük a válaszokat, és további sikereket kívánunk Iszkaszentgyörgynek!

Sipos Mária

*

Őstörténeti „tovább” képzés finnugristáknak

Ez év elején adódott lehetőségem arra, hogy befejezzem a Hajdú Péter őstörténeti munkásságáról írott dolgozatomat. Hozzákezdtem már évekkal ezelőtt, de valami sürgősebbnek vélt tennivalóm miatt akkor félretettem. Ebben – az NyK-ban megjelenő – tanulmányomban arra a következtetésre jutottam, hogy a nyelvésznek vitán felül kiváló szakember a múlt század 60-as és 70-es éveiben hazánkban a legjelesebb őstörténész is volt. Ez azt jelenti, hogy nem csupán a vonatkozó nyelvi adatokat kezelte fölényes biztonsággal, hanem a társtudományok (régészet, történeti növényföldrajz, embertan) legfontosabb tanulságait is. Ilyen irányú munkásságát elsősorban szegedi évei alatt fejtette ki. Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy ekkor a szegedi Finnugor Tanszék volt őstörténet-kutatásunk legfontosabb alkotóműhelye.

Ezek az évek azonban rég elmúltak, a helyzet alaposan megváltozott. E folyóirat idei első számában Bíró Bernadett számolt be arról, hogy az évenkénti Finnugor Szeminárium januári, Szegeden megrendezett összejövetelének második napja „...az Őstörténet, régészet, genetika jegyében telt.” Az előadó Türk Attila, Csáji László Koppány és Mende Balázs volt, akik 2013 óta vesznek részt Urál-vidéki régészeti ásatásokon. A szeminárium szervezői azonban nem figyeltek fel arra, hogy e kutatók eredményei nem akadémiai folyóirataink magvas tanulmányaiból ismeretesek, hanem az interneten és más sajtótermékekben megjelent öndicsérő nyilatkozataikból. Arról sem nyilatkoztak még, hogy ezek, az általában három hetes tanulmányutak valóban utazásokat és nem egy-egy lelőhely alapos, részletekbe menő, mindenre kiterjedő megismerését jelentik. E röpke kiszállásokon ugyanis erre nincs idő. Legtöbbször a Cseljabinszk közeli Uelgi nevű lelőhelyen fordultak meg, ahol nagy kiterjedésű, több kort átölő temető feltárása folyik. Ennek X-XI. századi sírjaiból ugyan valóban kerültek elő olyan tárgyak (néhány darab rozettás lószerszámveret), amelyek hasonmásai ismertek a mi honfoglalás kori sírjainkból is. Ám nincsenek az összetartozás

szorosabb szálaikat mutató leletegyüttesek, egészen mások az etnikai rokonságot bizonyító temetkezési szokások. Egyébként is e nyugat-szibériai sírok akkor kerültek földbe, amikor a mi honfoglalóink már a Kárpát-medencében éltek. És több más szempontból is fölöttébb kétséges a magyar szakemberek részvételének hasznossága ezen a feltáráson, amit maguk sem látnak tisztán.

A fő előadó, Türk Attila azonban ilyen apróságokra láthatóan nem tért ki expozéjában. Hangsúlyozta viszont a már unalomig ismételtetett rögeszméjét, amely szerint nem létezett Levédia, a magyarok nem a kazárok földjén vonultak nyugat felé. Levédia ilyen megítélése messze nem az ő ötlete, nála külön tudósoké, magam mégis úgy vélem, ebben a kérdésben alighanem tájékozottabb volt náluk a tudós bizánci császár, Bíborbanszületett Konstantín. Türköt az sem érdeklí továbbá, mit írtak az egykorú bizánci és arab források a kazár–magyar kapcsolatokról. Arról, hogy Levedit a kazárok tették meg az első magyar fejedelemmé, ezzel létrehozván az első magyar nomád típusú államot, az ún. kettős fejedelemséget, amelyről még a honszerzés idején is van írott forrásunk. Az sem keltette fel a kitűnő előadó figyelmét: mérvadó arab forrás igazolja, hogy a magyaroknál ugyancsak elterjedt a korabeli nomád birodalmak vallásformája, a tengrizmus is. (Erről újabban ld. az Ethnographia idei 3. számában megjelent dolgozatomat.)

Türk legújabban azzal az ötlettel állt elő, hogy a magyarok, miután a IX. század közepén (amire egyetlen adatunk sincs) átkeltek a Volgán, délről, a Kaukázus felől „kerülték meg” a kazárokat. (Nem pedig északról, amint azt korábban – úgyszintén alaptalanul – tippelte. Ettől az elképesztő ötletétől alighanem akkor állt el, amikor felhívtam figyelmét arra, hogy a kelet-európai őserdőben kelet–nyugati, vagy ellenkező irányú nomád népvándorlás csak akkor lett volna lehetséges, ha már akkor fel lett volna találva a Szibériai borbély c. filmben látható óriási erdőirtó gőzgép. De nem volt.) Így tehát derék őseinknek a Kaukázus égbenyúló hegyeit is meg kellett mászniuk. De miért? Azért, mert Türk kijelentette, hogy a múlt esztendőben perdöntő leletekre bukkant kutatócsoportjuk a Kaukázusban, amelyek a magyarok ottani szállásait bizonyítják. Legott útra is kelt három kollégájuk (akik közül kettő még csak oroszul sem tud, nem beszélve őstörténeti teljes felkészületlenségükről), s csekély kétfélmillió forintból megtekintették e szenzációs leleteket. Amint azonban az interneten közzétett beszámolójukból kiderült, ezek egy fabatkát sem érnek. A kaukázusi magyar „őshaza” álma régen is többnyire a dilettánsok rögeszméje volt és az maradt ma is. Muagerisz királlyal és a késő középkori Madzsari városával egyetemben. (Csak közbevetőleg jegyzem meg, hogy a majkopi múzeumban magam már 2005-ben megtekintettem a szempontunkból valamelyest is érdeklődésre számot tartó régészeti leleteket, amelyekről közöltem is véleményemet a szakirodalomban. Tettem mindezt egy konferencia alkalmával, teljesen költségmentesen.) Türk egyetlen adatot sem vesz figyelembe, ami nem vág egybe kőszá ötleteivel. Mondanom sem kell, köztük azokat a dolgozataimat sem, amelyeket a kazár (szaltovói) – magyar régészeti összefüggésekről szólnak. Legutóbb pl. korongjaink szaltovói előzményeiről (FoliaArch. LXI, 2014) vagy tarsolylemezeink kialakulásának ugyancsak fontos kérdéséről. (Magyar Tudomány 2017/5.)

Türk Attila a kaukázusi kitérőút beiktatása ellenére sem változtatta meg „villámvándorlási” elgondolását (pontosabban: A. V. Komár ukrán régész elgondolását, amelyet már évek óta hűségesen követ) arról, hogy őseink pár év alatt rohanták végig vándorútjukat a Volga és az Urál-hegység közötti Magna Hungáriától a Dnyeper melléki Etlközsig, ami korábbi és mai formájában is teljes képtelenség. Mint ahogyan a „szubbotici horizont” fantáziája is. Ez a Dnyeper menti, a honfoglalás kori régészeti emlékekkel valóban rokon emlékcsoport névadó temetője ugyanis kétségkívül X. századi (tehát a honfoglalás utáni), még hozzá annak nem is a korai éveire keltezhető.

Ezek a lényeges elemei Türk minden előadásának, amelyek többnyire az említett Komár elgondolását követik. Mondanivalójának valós elemei azokon a tényeken és megfigyeléseken alapulnak, amelyek zömmel még a 70-es és 80-as évek kutatási eredményei. Amikor tehát Sudár Balázs, az őstörténetben és a régészetben egyaránt tökéletesen járatlan turkológus a sajtóban arról nyilatkozik, hogy a fenti elfuserált ötletek „új őstörténetként”, az őstörténet-kutatás új, lendületesen fejlődő korszakaként értékelendők, nem tesz mást, mint a gyanútlan olvasók sanda megtevését.

Csáji László Koppány „...a populációgenetikai adatok társadalomtudományi olvasatának” kérdéseivel foglalkozott előadásában. Őszintén szólva, magam nem egészen értem, mit is jelent ez az „olvasat”. Korábban figyelemmel követtem az előadó kísérleteit egy másik őstörténeti szakágazatban, a régészetben. Sajnos, azokról csak lesújtó véleményt alkothattam magamnak. Remélem, ezen a területen eredményesebb munkásságot fejt majd ki. Igaz, kétkedve olvasok itt az „angolszász genetikai jegyek”-ről, nem kevésbé az „egzakt” természettudományos adatok mindenható konkrét igazságairól, amelyeket mérni is lehet. Nos, Neparáczki Endre nemrég a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Karának Genetikai Tanszékén védte meg „A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel” című PhD értekezését. Következtetése szerint a honfoglaló magyaroknak nincsenek „finnugor genetikai kapcsolatai”, génállományuk 41,5%-a ázsiai hun, 42,7%-a pedig skandináv-germán eredetű. (A többi apróságot itt fel sem sorolom.) Eszerint tehát őseink a világ két végéről érkeztek ide: a Kínával szomszédos területekről és Európa észak-nyugati térségéből. Közben a szerző csak úgy mellékesen igazolja a kettős honfoglalást, a magyar nyelvű székelyek hun eredetűt, meg még néhány ehhez hasonló abszurditást. Ez a zagyvaság lenne tehát az „egzakt tudomány.” Nem kétlem én, hogy a felhasznált adatokat lehet mérni öllel, röffel, arasszal és mással is, őstörténészként azonban felelősséggel kijelentem, hogy a szerző történeti következtetése kolosszális bornírt ostobaság. Márpedig az őstörténet történeti és nem biológiai diszciplína, amelyről magabiztos természettudós barátainknak azért kellene egyet-mást tudniok, mielőtt történetíráshoz látnának.

A szegedi előadások sorát Mende Balázs zárta, aki kijelentette, hogy „...a honfoglalás kori genetikai állomány ... nyugat- és észak/közép-eurázsiai komponensek keverékét tartalmazza.” Hát, ezzel aztán törölhetjük szemünket-szánkát. Azt tudhatjuk csak meg belőle, hogy egykori hazánkfiának, a Mexikóban kávéültetvényel kísérletező Bánó Jenőnek aligha volt igaza, amikor a magyarokat a mexikói bennszülöttekkel rokonította azon az alapon, hogy mindkét népesség erősen kedveli a paprikás csirkét.

Korábban Mende Balázst egyik előadása után megkérdeztem, hogy milyen temetők génállományának vizsgálatát tervezi a jövőben. Akkor említett vagy három X-XIII. századi Urál-vidéki nyugvóhelyet. Nem tudom, ezeknek milyen szerepe lehet a magyarság kialakulásának vizsgálatában, hiszen őseink etnogenezise ekkor már jó másfél ezer éve lezárult. Az ő esetében is azt látom, hogy a magyar őstörténet alapkérdéseivel sincs tisztában.

Látható, hogy meglehetősen sok kérdés merülhet fel már az előadások ismertetése kapcsán is. Pedig csak néhányat emeltem ki közülük. Az ismertetőben még sincs szó arról, hogy a hallgatóság soraiból bárki is szólásra emelkedett volna. Ennek okát magam Garay János alábbi, örökbecsű soraiban vélem felfedezni.

„Mondottam, és a császár legott elvágtatott,
De két kezembe két szép aranyórát nyomott.
Az egyiket, gondoltam, kapitányomnak hagyom,
A másikat későbben elkérte hadnagyom.
Az angyalát! csak egyet tartottam volna meg,
Mert most el is hihetik, nem is, kigyelmetek.”
De ők hitték mindannyian, a potrohos bíró,
A vigadó legények, meg a gonosz író.
A furfangos diák is nagyot hörpintve szólt:
Nincs oly vitéz a földön, mint Hány bátya volt.

Fodor István

✱

Egy finnugor tanszék történetéhez

2017. június 19-én nagy örömmel vettem át Zaicz Gábortól a Pázmány Péter Katolikus Egyetem finnugor tanszékének történetét bemutató, frissen megjelent könyvét egy budapesti kávézóban.

Zaicz Gábor a Pázmány Péter Katolikus Egyetem piliscsabai Bölcsészettudományi Karának volt egyetemi docense, 1994 óta oktatja az érdeklődő hallgatóságot finnugor-nyelvtudományra. Az egyetemi oktatás 1993 óta folyamatos az intézményben, és ahogy a bevezetőjében is írja, ő maga már a kezdetek-kezdetén részt vett a finnugor szak és intézet megszervezésében. A mordvin nyelv kiváló ismerőjeként számos tanulmány szerzője, amelyekben elsősorban szóképzési, morfológiai és fonológiai kérdéseket jár körül. A magyar nyelvtörténet területén etimológiai és tudománytörténeti kutatásokat végez. Hiánypótló munkája a nagyközönségnek szánt magyar szavak és toldalékok

eredtével foglalkozó *Etimológiai szótára*. Rendszeresen publikál a Finnugor Világ és a Folia Uralica Debreceniensia című folyóiratokban is.

A könyv megírását alapos és aprólékos kutatómunka előzte meg: évkönyvek, kéziratos anyagok és a Finnugor Világban megjelent egyetemi vonatkozású cikkek hiteles forrásként szolgáltak a szerző számára, aki maga is bevallja, igyekszik tényszerű maradni. Első olvasatra tűnhetne úgy is, hogy a könyv csupán adatok halmazán alapuló írás, azonban a jól átgondolt szerkesztésmódnak, valamint a gördülékeny, néhol az anekdotikus stílusba hajló történetvezetésnek köszönhetően igen olvasmányos és kerek históriát vehet kézbe az olvasó.

A könyv első részében hosszabban tárgyalja az egyetem finnugor tanszékének történetét. Részletesen felvázolja a szak akkreditálásának folyamatát, valamint azt, hogy az oktatói kar célja az volt, hogy a hallgatók a finnugor nyelvek kutatóivá váljanak. Részletesen tájékoztat az oktatási egységekről, a szak képzési tárgyairól és a képzés követelményeiről, amelyekről hangsúlyozza, hogy a finnugor nyelvtudomány által támasztott igényeknek maradéktalanul megfelelnek. Sőt, a hallgatók a diploma megszerzése után akár egyetemi oktatói munkakör betöltésére is alkalmasak. Az oktatók ehhez minden segítséget megadtak, hiszen az 1995. év tavaszi szemeszterében olyan speciális előadás-sorozatot indítottak, amelyen neves kutatók szerepeltek a finnugor tudományok minden területéről. A szerző egy 2006-ban történt változásban, a bolognai rendszer bevezetésében látja azt a mérföldkövet a szak történetében, amely később ellehetetlenítette a finnugoriztikai tanulmányokat először az MA, majd a BA képzésen. Mindez a folyamat odáig vezetett, hogy 2013-ban megszűnt a finnugor képzés az egyetemen. Az első rész keretében számol be az oktatást és tudományos életet nagy mértékben befolyásoló első finnugor kézikönyvtár kialakításáról, amelynek tartalmára vonatkozó javaslatot maga a szerző tett az 1994-es kari tanácsülésen. 1997-ben vásárlással jutottak hozzá Lakó György értékes könyvgyűjteményéhez. A könyvtárosi összegzésből kiderül, hogy így a finnugoriztika klasszikusai, alapművei első kiadásban kerültek a könyvtár birtokába, valamint jelentős lapp és finn szakirodalom is bekerült. Bemutatja a szak oktatóinak (Csúcs Sándor, Zaicz Gábor, Falk Nóra, Fehérvári Győző, Tánzos Orsolya, Varga Judit) egyetemi és azon kívüli jelentősebb tudományos tevékenységét. Nem marad el a hallgatók méltatása sem, amely elsősorban írásaikat és tudományos munkáikat, valamint a doktori iskola finnugor műhelyének tevékenységét bemutató részben kap helyet. 2003-tól indult a tanszék uralisztikai könyvsorozata, a *Fenno-Ugrica Pázmániensia*, amelynek egyik szerkesztője Zaicz Gábor volt.

A második fejezetben a szerző az egyetemi élet világába kalauzolja az olvasót. Ennek keretében beszámol a kari ünnepek és mulatságok, mint a Pázmány-nap és a Farsangi Bál hangulatáról, élményeiről. Fontos vonatkozás az egyetem történetében, hogy a finnugor tanszék oktatói számos jelentős külföldi egyetemmel és kutatóintézetrel áptak jó kapcsolatot, megteremtve ezzel az egyetemek közötti együttműködést, amelynek köszönhetően számos vendégkutató és oktató látogatott a Pázmányra. Mindemellert Zaicz Gábor szervezésében a hallgatóknak is volt lehetőségük külföldi kirándulásokat tenni, illetve ösztöndíjprogrammal hallgathattak kurzusokat. Ezekről az utazásokról, az országokon átszelő útvonalokról, az egyetemeken szervezett szem-

náriumi programokról a szerző igen részletgazdagon számol be. Az egyetem a hazai tudományos élethez is szervesen kapcsolódott azzal, hogy a piliscsabai campus háromszor is helyet biztosíthatott az évente megrendezésre kerülő Finnugor Szemináriumnak, ahol a magyar finnugorizták előadásait hallgathatta meg az érdeklődő közönség. Olvashatunk a Vértes Edit emlékére alapított Finnugor díj létrehozásának körülményeiről és az alapítvány működéséről.

A harmadik fejezetben felvázolja az egyetem egyik nagyszabású rendezvényét, amelynek keretében a szerző beszámol a piliscsabai XI. Nemzetközi Finnugor Kongresszus előzményeiről, pályázati háttéréről, megszervezéséről, valamint annak sajtóvisszhangjáról. Külön fejezetekben tárgyalja a kongresszusra megjelent kiadványokat, a plenáris és szekció-előadások programjait. Záróként megemlíti a finnugoriztika mai magyarországi helyzetét és ezzel kapcsolatos nézetét, amiben felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar művelődéstörténet terjesztésében az oktatásnak komolyabb szerepet kellene vállalnia, mert „Ha egyszer a természettudományos érdeklődésű felnőtt és felnövekvő nemzedékek, meg a bölcsészkar végzett diplomások, akik nyelvünk eredetéről gyakran legföljebb a középiskolában hallottak valamit, akkor az ismeretterjesztő és a – nem nyelvészeti központú – szakmai könyvekben tapasztalható sokszínűség nem kívánatos, sőt veszedelmes következményekkel járhat. Egyrészt azért, mert azon laikus embereknek többségét, akiknek e területen nem izmosodhatott meg korábban a tudásanyaga, alapismereteiben is megingathatja, az alaptételekben is elbizonytalaníthatja. Másrészt pedig azért, mert a nyelvészeti szempontból származó eredményeket felmutató – de a társadalomtudományok: a régészet, az embertan, a történelem, a földrajz stb. eredményeivel is összeütközésbe kerülő – sarlatánok kísérleteit a legjobb szándékú emberek is készségesen elhiszik, sőt azokat sokan közülük egyenesen bátor cselekedetnek, »hazafias« fellépésnek tartják, és élesen bírálják az elmúlt két évszázad idegen uralma alatt az általuk e tekintetben is »irányított« és bemutatott tudománypolitikánkat.” Lássuk be, ezzel csak egyetérteni lehet. A könyv végén találjuk a szerző teljes, 328 pontba szedett publikációs jegyzékét.

Összegzésként úgy gondolom, hogy *A finnugor szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen (1999–2012)* című könyvet úgy fogadhatjuk, mint olyan munkát, ami esetlegesen későbbi (egyetem)történeti kutatások forrása lehet.

Balogh Ildikó

*